

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**IRAK TÜRKMEN FOLKLORUNDA ATA
TERZİBAŞI'NIN YERİ**

ARSHED OMEED JIHAD AWJI

TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2018

IRAK TÜRKMEN FOLKLORUNDA ATA TERZİBAŞI'NIN YERİ

ARSHED OMEED JIHAD AWJI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

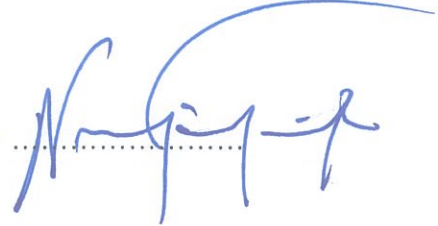
TEMMUZ 2018

Arshed Omeed Jihad AWJI tarafından hazırlanan “İrak Türkmen Folklorunda Ata Terzibaşı’nın Yeri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Nezir TEMUR

Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Dilek TÜRKİYILMAZ

Türk Halk Bilimi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

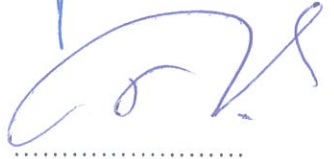
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 27/07/2018

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Erdal AKSOY

Enstitü Müdürü V.

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

ARSHED OMEED JIHAD AWJI

02/07/2018

IRAK TÜRKMEN FOLKLORUNDA ATA TERZİBAŞI'NIN YERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

ARSHED OMEED JIHAD AWJI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2018

ÖZET

Tezimizde Ata Terzibaşı'nın çalışmaları çerçevesinde Irak Türkmen folkloru araştırılmıştır. Türkmen folkloruna ait halk inançları, merasim kültürü, bilmeceler, ata sözleri, ninniler hoyrat ve türküler, masallar gibi ürünler üzerinde durulmuştur. Irak Türkmen folkloru araştırmacısı Ata Terzibaşı'nın hayatı ve çalışmaları incelenmiştir. Ata Terzibaşı, Irak Türkmen folklorunun bir çok ürününü derlemiş, araştırmış, incelemiş, Türk ve Azerbaycan folklor ürünleriyle karşılaştırmıştır. alışmalarını yüzlerce makale, yazı ve onlarca kitapta sunmuştur. Bu araştırmada Ata Terzibaşı'nın Irak Türkmen Folklor hakkındaki çalışmalarının temel başvuru kaynağı olarak değerlendirilmesinin sonraki çalışmalara önemli katkılar sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Terzibaşı'nın derlediğı folklor rnleri Türkiye'de incelemeye tabi tutularak Irak Türklerinin kültür tarihine ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Bilim Kodu : 31002
Anahtar Kelimeler : Ata Terzibaşı, Irak, Folklor
Sayfa Adedi : 75
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nezir TEMUR

THE PLACE OF ATA TERZİBAŞI IN IRAQI TURKMEN FOLKLORE

(M.S. Thesis)

ARSHED OMEED JIHAD AWJI

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

July, 2018

ABSTRACT

Iraq Turkmen folklore has been researched. Belong to Turkmen folklore faiths , ceremony, culture, riddle, quotes, lullaby, rough and folk songs, and tales was researched. We examine the life and his works of Turkmen folklore researcher Ata terzibasi, He compiled, searched, and examined many Iraq Turkmen folklore subjects, and he compare subjects between Turkish and Azerbaijan folklore. He published his work on many articles and books. In this research, Ata terzibasi said that he is the founder of Iraqi Turkmen folklore and his researches introduce to Turkish world. We believe that ata terzibasi's examination will be subject to analysis in turkey and it will light the Iraq Turkmen culture history

Science Code : 31002
Key Words : Ata Terzibaşı, Iraq, Folklore
Page Number : 75
Supervisor : Assoc. Prof.. Dr. Nezir TEMUR

TEŞEKKÜR

Alanda yetişmemde emeği geen tm hocalarıma başta da danışmanım, değerli hocam
Do. Dr. Nezir TEMUR’a teşekkr ederim

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK TÜRKMEN TARİHİ

1.1. Irak Türkmen Kültürü	4
1.1.1. Irak Türkmen Edebiyatı	5
1.1.2. Halk Edebiyatı.....	6
1.1.3. Yazılı Edebiyat.....	8
1.2. Çağdaş Edebiyat.....	10
1.3. Cumhuriyet Dönemi	12

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK TÜRKMEN FOLKLORU

2.1. Irak Türkmen Folkloru Araştırmaları Tarihçesi.....	17
2.2. Irak Türkmen Folkloruna Ait Ürünler.....	21
2.2.1. Halk İnançları	21
2.2.2. Yeminler	24
2.2.4. Fallar	31
2.2.5. Irak Türkmen Folklorunda Halk Merasimleri	32
2.2.5. Mevsimler	33
2.2.6. Bilmeceler.....	35
2.2.6.1. Bilmecelerin Anlam ve Çeşitleri.....	36
2.2.6.2. Irak Türkmen Bilmecelerinde Konu	39
2.2.7. Kerkük Hoyratları ve Manileri	40
2.7.1. Maniler.....	43
2.7.2. Ninniler (Beşik Nağmeleri, leyleler)	46
2.8. Okşamalar.....	48

Sayfa

2.9. Matallar	50
2.10. Atasözleri ve Deyimler.....	53
2.11. Irak Türkmenleri Âşıklık Geleneği	57

ÜÇÜNCÜBÖLÜM**ATA TERZİBAŞININ HAYATI VE ESERLERİ**

3.1. Ata Terzibaşı, Hayatı ve Eserleri	61
3.2. Ata Terzibaşı'nın Derleme Çalışmaları.....	66
SONUÇ	69
KAYNAKLAR	71
EKLER.....	73
ÖZGEÇMİŞ	75

GİRİŞ

Irak Türkmen folkloru Türk kültürünün bir parçasıdır. Irak'ın ilk yerleşimcileri olan Sümerlerden bazı izler taşısa bile Oğuz boylarınınbin yıl boyunca farklı göçlerle yerleşmeleri sonucu bu bölgede Türkmen nüfusu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bin yıllık komşuluk ve göç münasebetleri de Irak Türkmenleri üzerinde izlerini bırakmıştır. Genellikle bu ürünlerin büyük bir kısmı güney Anadolu kültür havzasına ait olup daha fazla Azerbaycan folklorunun devamı sayılır. Irak Türkleri genel anlamda Oğuz boylarına mensup oldukları için Türkmen kültürünün geniş bir yelpazesini teşkil etmekte ve bin yıllık farklı boyların farklı zamanlarda yerleşmeleri, dini ve mezhepleri farklılıklar nedeniyle çok çeşitlilik ve zenginlik arz etmektedir. Irak'ta konuşulan Türkmen ağızları bunu açıkça göstermektedir. Bu ağızlar farklı zamanlarda farklı boyların ve farklı mezhep ve inanç gruplarının etkileşimlerini gösteren çok zengin bir oğuz kültürünü yansıtmaktadır. Bu anlamda Irak Türkmen folklorunu araştırmak ve incelemek adeta bir toplumunun anatomisini ve bir coğrafyanın kronolojisini çizmek demektir. Kültürün ana temaları belirlendikten sonra kökenine inerek dikey olarak tarihî değişimler ve yatay olarak coğrafi bağları kurmak mümkün olabilir. Bu da Irak Türkmen folkloru için coğrafi olarak yakın olduğu Güney Anadolu (Urfa, Harput gibi) ve Azerbaycan folkloruyla karşılaştırmak anlamına gelir. Irak Türkmen kültürünün somut öğeleri bölgenin uğradığı savaş, yıkım ve yağma gibi çok mücbir nedenlerden dolayı ve şehirleşme sonucu batılı tarzların hakimiyeti yüzünden korunmamışsa bile; soyut öğeler özellikle kırsal kesimde hala yaşanmaktadır. 1930'lardan sonra Türkmen toplumu maruz kaldığı asimilasyona karşı bu değerleri yaşatmakta ve onlara sarılmaktadır. Dolayısıyla Türkiyat açısından araştırmak için paha biçilmez bir hazine teşkil etmektedir. Folklorun şifahi öğelerinden sayılan Hoyrat şiir türü gibi bazı öğeler bugüne kadar canlı tutulmuş bir simgesi hâline gelmiştir.

Irak'ta Türkmen Folkloru hakkında çalışmalar Osmanlı'dan sonra başlamıştır. Arap yönetimi altında varlığını koruma içgüdüleriyle Türkmen yazar ve araştırmacılar halk dilinden metinler derlemeye, gazete ve dergilerde yayınlamaya başladılar. 1950'lere geldiğinde bu derlemeler kitaplar hâlinde basılmıştır. Irak'ta ilk folklor konularına özel dergi (At Turas Uş Şaabi- Halk Mirası) 1960 yılında Türkmen yazarlar tarafından çıkarılmıştır. Böylece Türkmenler folklor çalışmalarına Irak'ın genelinde öncülük etmişlerdir. Bu tarihlerden itibaren yazarlar artık derlenen eserleri inceleme ve haklarında araştırmalar yapılmıştır. Bunların başında Ata Terzibaşı gelmektedir. Terzibaşı diğer çalışmalarının yanı

sıra Türkmen folklorunun her dalında derleme inceleme, araştırma yaparak sadece Irak da değil Türk dünyasında önemli bir halk bilimci olarak kendini tanıtmıştı. Atasözleri, deyimler, halk hoyratları, oyunlar, halk müziği, masallar, inançlar gibi birçok dalda araştırmalar yapmış ve eserler ortaya koymuş. Böylece Irak Türkmen Folkloru araştırmalarının ozanı sayılır. Eserleri Irak, Kahire, Şam, Beyrut, İstanbul, Tahran ve Bakü’de geniş yankı bularak basıldı. Çalışmaları, ardından gelenlere rehber oldu.

Bu çalışmada Irak Türkmenlerini tanıttıktan sonra Ata Terzibaşı’nın çalışmaları çerçevesinde Türkmen folklorunun temel öğeleri özetle açıklanacak ve Ata Terzibaşı’nın çalışmaları incelenerek Türkmen folklor çalışmalarının gelişmesindeki rolü ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK TÜRKMEN TARİHİ

Kültür, tarihsel toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değeri ile bunları yaratmada sonraki nesillere iletmede kullanılan insanın doğal ve toplumsal çevresinde egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü. Bir diğer anlamı da bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünüdür(Tük Dil Kurumu [TDK], 2009: 1982).

Irak'ın tarih boyunca Türklerin veya Türkmenlerin yıllarca egemenliği altında kaldığı görülür. Tarihten önce Türkmenler Sümerlerin bir kolu olarak beraberce M.Ö. 2600 yılından başlayarak Türkistan'dan gelerek Irak'ta yerleşmişlerdir. Daha sonra kendilerine Irak topraklarını yurt edindiler. Türklerin yoğun biçimde yeni Türk dalgaları ile beslenmeleri Tuğrul Bey'in Oğuz Boyları'ndan oluşan ordusunun M.Ö. 1055'te Irak'a girmesiyle başlamıştır. Selçukluların devamı olan zenginler yani Musul Atabeyleri (1123-1233) Beyliği'nden yani Erbil Atabeyleri (1133-1232) ve Kerkük'teki Kıpçak Beyliği (12.yüzyılın ikinci yarısı) dönemlerinde Moğolların Irak'a girmesi ile Türk nüfusu daha da güçlenmiştir. Bunun başlıca sebebi Moğol ordularının artık Türkmenleşmeye başlamış ve tabanda en yaygın dil olarak Türkçenin konuşulmuş olmasıdır (Kevseroğlu, 2012: 13-14) 14.yüzyılda Irak'taki etnik yapısı Türklerden yana bir görünüş kazandığı ve egemen topluluğun Türkler olduğu biliniyor.

Celayirliler zamanında Bağdat'ın Türk kültürünün önemli merkezlerinden biri hâline geldiği söylenebilir. Bu dönemde ülkenin kuzeyinden başlayarak Bağdat'a kadar geniş çapta Türkleşme hareketi görülmüştür. Ayrıca Farsçadan başka Türkçenin büyük rağbet kazanması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. 15.yüzyılın başlarında Karakoyunlu Devleti'nin resmî dilinin Türkçe olduğu ve devlet-yarlık (ferman)'larının Türkçe yazıldığı tespit edilmiştir. Safeviler döneminde de Irak'taki Türklerin nüfus bakımından güçlendikleri gözleniyor. Zira bu hanedanın etnik kimliği Türk'tür ve başında bulunduğu devlet altyapısını tamamen Türk olan bir doku oluşturuyordu.1534'te Osmanlı topraklarına katılan Irak Osmanlı-Türk kültürünün nüfusuna girmiştir.

16.yüzyılda Türk edebiyatını taçlandıran Fuzuli'nin (ölümü 1556) yetişmesi Irak'taki Türkçenin ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önemli bir kültür hadisesi kabul edilir. Fuzuli'nin ortaya çıkışı Irak'taki Türkmen kültür tarihinin yanı sıra genel Türkmen edebiyatı açısından başlıca bir dönüm noktasıdır (Saatçi, 2011: 154).

Bu bakımdan Türkmen kültürünün içinde bulunduğu durum ne olursa olsun bir edebi kültürün edebiyatın (ilkel bir tarzda olursa bile) oluşturduğu muhakkaktır gerçekliği kesindir. Ama ne yazık ki bu arada Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati Türk adlı kitabında birçok edebiyat numunesi hariç o dönem edebiyatın ürünü bize ulaşmamıştır. Bize ulaşan ancak Osmanlı dönemine ait olan edebiyatın özellikle şiir türünden örnekleridir.

İşte bugün bile eserleri paha biçilemez bir şaheser niteliğinde olan Nesimiler, Fuzuliler, Ruhileri gösterebiliriz. Fakat bunların şiirleri yalnız Irak Türkmenlerinin değil bütün Türk dünyasının ortak malıdır. Çünkü o dönemlerde Irak Türkmenlerinin kültürü edebiyatı ve sanatı Türk edebiyatı ve kültürünün ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş ve günümüze kadar ortak malı kalmıştır.

1.1. Irak Türkmen Kültürü

Irak Türkmenlerinin toplumsal yapısının temeli din duygusu ve tesirinin yoğun olduğu açıktır. Buna misal olarak her hangi birine- Hangi millettensiniz? diye sorulsa Müslüman-Türkmenim cevabıyla karşılaşılır. İslamın kesin kaideleri Türkmenlerin fırsatı hâline gelmiş olduğu bellidir. Hatta halkın, devletin nizam mahkemeleri varken hukuki ihtilaflarında, evlenme törenlerinde müftülere danışılması gerektiğine inanılır. Bu da dinî hayatın yoğunluğunun göstergesidir.

Aynı anlayışın ahlaki yapıda da görüldüğünü Türkmen dinî tezahürlerin etkisiyle İslam ahlakının içtimai hayatı şekillendirdiğine dikkat çeker. Irak Türkmenlerinin İslami ahlakının huşunetle (sertliğe) tecellisi görünür. Aile yapısı da kadın ve erkeğin duygudüşünce birliğine dayanan sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Erkek dışarıda rızkını temine çalışırken kadında evini idare eder. Bu birlikteliğin aile fertlerini her türlü fuhşiyattan korur halkın nazarında ayıp sayılan (talak) boşanma ve taa'ddüdi izdivacat (çok eşli evlilik) Türkmen toplumu arasında az veya yok denilecek kadar az olduğu söylenebilir.

Irak Türkmenlerinin diğer kardeş Türk topluluklarıyla duyulan tarihî kültürel bağlara dayalı muhabbetleri içten gerçek bir sevgi besledikleri kesindir. Eskiden Irak Türkmenleri Osmanlıdan gelen misafirlerini şaşalı konaklarında ağırlamaktadırlar. Hatta Osmanlı'ya karşı öyle derin sevgi vardır ki henüz milliyet duygusu oluşmamıştır. Türkmenler hâlâ kendilerini saltanatın manevi bir parçası gibi görmektedirler (Saatçi, 2011: 10).

1.1.1. Irak Türkmen Edebiyatı

Irak'taki Türkmenler Türkçe yönünden iki ana kaynaktan beslenmektedirler. Birinci ve en önemli ana kaynak konuşma dili yani yaşayan dil dediğimiz ağızdır. Kerkük'te, Erbil'de ve diğer Türkmen yerleşim merkezlerinde konuşulan ağızları genel olarak Azeri diyalektiğine dahil etmek mümkündür. Herkesin konuştuğu bu ana dilin öğrenilip saygınlaşması kendiliğinden sağlanmaktadır. Hatta denilebilir ki Türkmenlerin kültürünü halk edebiyatını dünya görünüşünü kimliğini ve etnik bilincini günümüze kadar ayakta tutan canlılığını hâlâ koruyan bu ana dildir. Bu canlı ve yaygın dil öylesine güçlüdür ki Kerkük'te Türkmenler arasında yüzyıllardan beri yaşamış olan Hristiyan Türkmenler olarak tanınan Hristiyan bir koloninin Kildani alfabesi ile yazı dilleri konuşma dilleri ölüm törenlerinde söylenen ağıtlar (kendi adlandırmaları ile madraşlar) hatta İncilleri bile Türkçeleştirmiştir. Irak'taki Türkmenlerin yarattıkları sözlü edebiyatın yani halk edebiyatının oluşması ve zenginleşmesinin de en güçlü kaynağı halkın konuştuğu dildir. Zamanla özellikle Arapça ile yapılan mecburi eğitim kuşaktan kuşağa ister istemez Türkçe konuşma dilinin zayıflamasına ve biraz bozulmasına yol açmıştır. Nitekim hiç eğitim görmeyen ve Arapçadan etkilenmeyen okumamış halk kesiminden insanların konuştukları Türkçe okur-yazar olan kişilere oranla temiz yapısını daha fazla korumaktadır.

İkinci olarak yazı dili: Irak'ta Türkçenin beslendiği diğer bir kaynağı olmuştur. Irak'ta yalnızca konuşma dili olarak yaşayan Türk ağızları yazı dilinde kullanılmamıştır. Irak Türkmenleri yazı dilinde Türkiye Türkçesini benimsememişlerdi. Irak'ta 16.yüzyıla kadar ortaya çıkan Türkçe edebî mahsullerin Azeri Türkçesinde -belki buna eski Anadolu Türkçesi demek daha doğru olur- olduğu görülmüştür. 16.yüzyılın edebiyatın batı Türkçesi olan Osmanlıcanın nüfusuna girmiş ve yavaş yavaş Osmanlıca ile paralellik kazanmıştır. Birinci Dünya savaşından sonra Türkiye'den ayrılmakla beraber Irak Türkmen'inin yazı dilinde yeni Türkiye Türkçesini tercih ettikleri görülmüştür. Irak Türkleri Türkiye'de başlayan dildeki sadeleşme hareketini takip etmişlerdir. Biraz geride ve ağır olmakla beraber bu takip 1975

yılına kadarsürmüştür. Bu tarihten sonra Türkmenler Bağdat yönetimi tarafından kısaca (biraz kısılmış) alınarak Türkiye kökenli her türlü Türkçe basılı malzemeden hatta matbuattan bile mahrum bırakılmışlardır. Türkçe yazılı kaynaklara hasret kalan Türkmenler böylece kendi kendilerine yetme çabası içine girmişler ve sadece Türkiye radyolarının yayınından yararlanmak zorunda kalmışlardır (Saatçi, 2011: 156).

1.1.2. Halk Edebiyatı

Bin yılı aşkın geçmişleri ile Türkmenlerin Irak'ta geliştirerek meydana getirdikleri halk edebiyatı örnekleri günümüzde de canlılığını koruyan çok zengin malzemeler sergiler. Halkın bedii zevkini, konuşulan dilin estetiğini Türkmen topluluğunun dünya görünüşünü sosyal hayatın heralanına sinmiş yanıyla inanç gelenek-görenek ve hikmetleri halkın musiki hayatının temel yapısı olan sözlü kısmını çocukların oyun eğlence dünyasına ait tekerlemeler Türkmen kadınının bebeklerine söylediği ninnilerden yaktığı ağıtlara kısaca doğumdan ölüme kadar ki serüvenini bu zengin halk edebiyatı dile getirir. Başlangıçta birer ferdi mahsul olarak ortaya çıkan bu edebî örneklerin günümüze ulaşması hiç şüphesiz kolay olmamıştır. Yaşayan bir kurum olarak karşımıza çıkan bu edebî mahsuller edinilen hayat tecrübeleri yaşanan acılar üzüntüler ve sevinçler meydana gelen savaşlar karşılaşılan felaketler duyulan ferdi veya toplumsal acılar sonucu yüzyıllar boyu söylenegelmiş ancak halkın ağzında söylene söylene berraklaşmış süzüle süzüle incelemiş ve kıvamını tutturmuş yapısı, anlamı, ifade gücü ve sözlü musikisi estetik dengesini bulmuş ve halkın ortak malı olarak anonimleşmiştir. Böylece zamana karşı mukavemet ederek kuşaktan kuşağa kulaktan kulağa yayılarak günümüze ulaşabilmiş birer inci taneleridir. Ancak aynı süreç içinde güçlü olmayan bazı ferdi yaratmalarında da acımasızca ve adil bir hakem olan zaman tarafından elenerek unutulduğu şüphesizdir. Türkmenler 'in halk edebiyat mahsulleri manzum ve mensur örnekler olarak iki grupta toplanabilir.

Manzum mahsuller arasında en çok ilgi çekenlerin başında yedi heceli mani dörtlükleri gelir. Mani dörtlükleri denilebilir ki Türkmen halk edebiyatının altyapısını oluşturan başlıca ve en yaygın nazım türüdür. Nitekim Irak'ta Türkmen musikisinin sözlü kısmı olan güftelerinin yüzde 90'ını da mani dörtlükleri oluşturur. Bu dörtlükler ayrıca atasözü, bilmece, ninni, ağıt hatta bazen masalların manzum dörtlükleri olarak da karşımıza çıkar. Türkmen halk edebiyatının manzum örnekleri musiki ezgilerinin başlıca dilidir. Türkmenlerin ezgilerini uzun hava ve kırık havadiye 2 bölümde ele almak mümkündür.

Uzun hava olarak okunan ezgilerin metinleri türüne göre halk edebiyatının belirli metinleri arasından seçilir. Bunlar bölgede *tenzile havaları* denilen dinî parçalar makam divan *Karabağı Gazel Aşık ve Kerem havaları* adlarını alır. Âşık havalarının büyük kısmı günümüzde Kerkük merkezi dışında kalan Tavuk İmam Zeynelabidin Musul'un batısında kalan en büyük Türkmen ilçesi Telafer yöresi Türkleri arasında yaygındır. Kerem örnekleri ise en çok Erbil Türkmenleri arasında okunan yaygın parçalardır. Oyun-tören ve esnaf veya meslek Türküleri vardır olay ve kahramanlık Türkülerine bölgede *şarkı* veya *neşide* adı verilmektedir. Türkülerde kullanılan en yaygın halk edebiyatı nazım biçimi. Daha öncede belirttiğimiz gibi yedi heceli mani dörtlükleridir. Ancak sekiz on bir on iki veya on dört heceli halk şiirlerine de tesadüf edilebilir. Bazen dörtlükler yedi heceli bağlantı (nakarat) kısmı beş altı sekiz dokuz oniki ondört veya onaltı heceli de olabilir. Türküler arasında Türk dünyasının ortak malı sayılabilen örnekler en çok olay Türküleridir denilebilir.

Çocukların folklor dünyasını oluşturan halk edebiyatının mahsulleri arasında *Uş* manileri denilen çocuk şarkıları ve tekerlemeleri lirik örnekler olarak karşımıza çıkan *okşamalar, leyleler* yani ninniler şaşırtmacalar (yanıltmacalar) ve *uşağ matalları* yani çocuk masalları ilgi çeker. Irak Türkmen halk edebiyatının kendine özgü en güçlü örnekleri hoyrat adı verilen *cinaslı mani* ve *kesik maniler*di. Bölgede hoyra veya hoyrat biçiminde de telaffuz edilen bu kelimenin sözlük anlamı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Uzun hava olarak yirmiye yakın değişik ezgi seyrine sahip halk makamı ile okunan hoyratlar edebî metin ve ezgi ile bir bütün olarak icra edilen halk müziği ürünüdür. Ezgi seyrine göre muhalif Beşiri Kesik Yolcu, Ömeregale, Muçıla, İskender'i ve Matarı gibi değişik adlar olan hoyratları ister Irak'ta ister Irak dışında Türkmenlerin özgün bir sanat eseri olduğu kabul edilmektedir.

Irak Türkmenleri'nin bir simgesi hâline gelen hoyrat istisnasız Irak'ta ki bütün Türkmen yerleşme bölgelerinde bilinen ve sevilen günümüzde de bütün canlılığı ile yaşayan bir nazım türüdür. Irak Türkmenlerinin bütün bir dünya görünüşü yaşama biçimi doğumdan ölüme kadar geçen hayat evlerini hikmetlerini sevinç ve hüznlerini bulabilmek mümkündür. İlk mısra üç dört veya beş heceli cinaslı sözlerden oluşan hoyratlar çarpıcı ve sürprizli anlamları ile bir çırpıda insanı kavrayan ve düşündüren dörtlüklerdir. Nadir altı sekiz veya daha fazla mısraya sahip olan hoyratları cinas sanatı yönünden farklılık gösterirler. Edebî deyim olarak tam cinas mürekkebin cinas, cinas-ı mefruk, cinas-ı lahik, cinas-ı nakıs (eksik cinas) ve muharref cinas gibi isimleri alır.

Irak Türkmen kültürü ve halk edebiyatının zengin mirasından biri de mani dörtlükleridir. Irak Türkmenlerinin hayatına gelenek ve göreneklerine kısacası dünya görünüşüne de ışık tutan mani dörtlükleri bitmez ve tükenmez bir kaynak olarak kuşaktan kuşağa geçen bir hazindir.

Dağlar yeşil boyandı

Kim yattı kim uyandı

Kalbime ataş düştü

İçinde yar da yandı

Su septim ataş sönsün

Septiğim su da yandı

Irak Türkmenlerinin zengin halk edebiyatı mahsulleri arasında bölge halkının *topmacalar* dediği bilmeceelerde önemli bir yer tutar. Bir kısmı manzum olan tapmacalar gibi eskiler sözü yani atasözü de Irak Türkmenlerinin yaşadığı sahalarda canlılığını sürdürür. Mensur halk edebiyatı mahsulleri arasında nükteler, Molla Nasrettin nükteleri, dualar beddular, dilek ve temenni sözler ilgi çeker. Ancak halk edebiyatı nesir örnekleri için bölge halkı arasında *matal* denilen masallar başta gelir. Uzun hikâye, destan veya efsane türü açısından Türkmenler arasında yaşayan ve günümüze ulaşan örneklere tesadüf edilmemiştir. Bilinen tek uzun hikaye Arzu ile Kamber matalıdır. Türkmen halk edebiyatı çocuk masalları bakımından da zenginlik arz eder (Saatçi, 2011: 156).

1.1.3. Yazılı Edebiyat

Türkmenlerin Irak'ta meydana getirdikleri yazılı edebiyat, tarih boyunca gelişerek devam etmiş vezengin bir miras olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Başlangıçtan günümüze kadar gelen zaman aralığında Irak Türkmenleri, 1918 yılında ki Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Türk dünyası ile ortak devir yaşamış yüz yıllar boyu soydaşları ile beraber aynı kaderi paylaşmışlar. Bu tarihten sonra Türk dünyasından koparılan Irak Türkmenleri, Irak adı ile kurulan devletin vatandaşları olarak yaşamaya başlamışlardır. Bu siyasi değişim, Türkmenlerin edebiyat mahsullerini de etkilemiş ve yüzyıllar boyu beslendikleri Türk kültür

pınarından koparıldıkları için de bazı sarsıntılar geçirmişlerdir. Bu önemli tarihî değişim yüzünden, Irak Türkmen edebiyatı iki ana döneme ayırmak gerekmiştir:

1)-Ortak Devir Edebiyatı (Başlangıcından 191)

2)-Çağdaş Edebiyat (191)

1)-Ortak Devir:

Bu dönem, başlangıcından 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren bir dönemi kapsar. Ortak Türk edebiyatının Azeri Türkçesi'nde (veya eski Anadolu Türkçesi'nde) olduğu kabul ediliyor. Irak Türkmen edebiyatının ilk önemli temsilcisi Nesimi (öl,1417)dir. Türkmen kültür ve edebiyat tarihinde önemli yeri olan Nesimi, coşkulu ve akıcı şiir gücü ile Nesimi 16.yüzyıla kadar kendinden sonra yetişen şairlerin şöhretlerini gölgelemiştir.

16.yüzyılda yetişen Fuzuli (öl.1556) ise Irak Türkmen edebiyatının en güçlü temsilcisi olmakla kalmamış, Türk edebiyatını taçlandıran bir zirve olmuştur. Fuzuli'nin 16.yüzyılda ortaya çıkışı, genel Türk edebiyatı tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası sayılır. Şöhreti, Türkçe konuşan bütün illerde yayılan Fuzuli, Azeri Türk camiasında paylaşılmayan bir şair olarak büyük bir kıskançlıkla sahiplenmiştir. Doğumundan ölümüne kadar ki hayatı, Irak Türkmenlerinin sahip çıkmasında tabii karşılanmalıdır. Fuzuli'nin Kerkük'te doğup büyüdüğü,daha sonra babası ile birlikte Bağdat dolaylarına göç ettiği yolunda Türkmen edebiyatçıları ile sürdüğü tezler, edebiyat dünyasında henüz kabul görmemekle beraber,bir kültür vakıası olarak onun Irak Türklüğü'nün bağrında yetişen bir değer olduğu da inkar edilemez.

16.yüzyılda yetişen ve tezkiresi ile ünlü olan Ahdi(öl.1598). Bağdatlı Ruhi (öl.1605) Nevres-i Kadim (öl.1762), Nevruzi(öl.1795), Bedri(öl.1743-1821), Erbilli Caribi(1756-1817), Esad(öl.1833), Halis(1797-(858/9),Haki(öl.1859).Halk şairleri olarak Haydaroğlu, Şeyhoğlu ve Nevres-i Salis Irak Türk edebiyatının tanınmış temsilcileridir. 19.yüzyılda daha da güçlü bir edebî kuşağın yetiştiğini görüyoruz. Bunların arasında nesri ile de ilgi çeken Safi (1809-1897),hiciv alanında ün yapan Şeyh Rıra (1832-1909),Örfi(1662-1891).Özellikle divan edebiyatının klasik mahsullerine yaklaşan başarılı şiirleri ile Faiz (1834-1897) bu kuşağın en güçlü şairi olarak önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu dönemin şairlerinden Kabil (1834-1909) ve Tabiboğlu (1836-1906) ilgi çeken isimlerdir. Servet-i Fünun ekolünün

yaygınlaşmasından sonra, ortaya çıkan yeni tarz şiir anlayışının başlarından itibaren Irak'taki Türk edebiyatını etkilemeye başladığını görüyoruz. Bu anlayışla eser veren edebiyatçıları arasında Zeynelabidin (1863-1913) Baha (1866-1948) ve Rauf Gökem (1685-1972) ilk akla gelen şahsiyetlerdir. 1908 meşrutiyetinden sonra Bağdat, Musul, Basra ve Kerkük'te gazete ve dergilerin yayımlanmaya başlaması ile canlılık kazanmaya başlamıştır. Özellikle Kerkük'te çıkan Havadis gazetesi ile Maarif dergisini, edebiyatçıları için yeni ufuklar açmıştır. Böylece şiir yanında, dil ve düşünce dünyasının zenginleşmesini sağlayan nesir alanında da gelişmeler olmuştur. Bu alanda ilgi çeken yazılar arasında değerli bir gazeteci olan Kutsizade Ahmet Medeni Efendi (1889-1940) ressam ve heykeltıraş, Fethi Safvet Kırdar (1896-1966), Cevad Neciboğlu (1893-1959) ve Ali Kemal Kahyaoğlu başta gelen isimlerdir.

İmparatorluk merkezinden hayli uzak bir bölgede olmakla beraber, Irak'ta ki Türk topluluğu yüzyıllardan beri Osmanlı-Türk kültürü ile besleniyordu. Merkezi İstanbul'da oluşan edebî cereyanlar ve hareketler, geç de olsa Kerkük'te ve Erbil'de yankılanıyordu. İstanbul'daki edebiyat eserleri, Irak'taki Türk bölgelerinde ilgi uyandırıyor ve bu bölgelerin kültür ve edebiyat çevrelerini besliyordu.

1.2. Çağdaş Edebiyat

Irak Türkmen edebiyatı Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden ve 1918'den sonra bölgenin işgale uğraması üzerine sarsıntı geçirmiş ve yeni filizlenmeye başlayan edebî akımların kontrol altına alınması, diğer yandan Türkçe eğitimin aksaması ve sonradan kaldırılması, okulların kapatılması daha ileriki yıllarda ortaya çıkacak edebî ürünlerin zaafına uğramasına yol açacaktır. Bütün bunlardan başka en büyük sıkıntı da, daha önceden olduğu gibi, bütün bir imparatorluk topraklarını besleyen İstanbul mektebinden mahrum olmaktır. Buna rağmen kurulan Irak kraliyetinin vatandaşları durumunda kalan Irak Türkmenlerine mensup şair ve yazarlar, dar imkanlar içinde de olsa, edebî ürünler vermeye devam etmişlerdir.

Bu dönemde yetişen Hicri Dede (1880-1905), Hıdır Lütfi (1880-1959), Mehmet Sadık (1686-1967), Reşit Akif Hürmüzlü (1893-1973) Esad Naib (1900-1993), Nazım Refik Koçak (1905-1962), Tevfik Celal (1905-1981), Osman Mazlum (1922-1995), İzzettin Abdi, Ali Marufoğlu, Mehmet İzzet Hattat başta gelir. Bir yandan eski geleneğe bağlı olarak mahsuller

vermeye devam edilirken, diğeryandan Türkiye'de ki edebi akımları geç de olsa takip etmeye ihmal etmeyen edebiyatçılara da işaret etmek yerinde olur. Türkiye'de ki yeni edebiyat tarzlarını benimseyenlerin denemeleri kimi zaman başarılı örnekler olduğu gibi bazen de kötü bir taklitten öteye geçmeyen ürünler olmaktan kurtulamıyordu. Başarılı denemeler, belli bir kesim tarafından öze dönüş olarak beğeni toplarken, kopmuş olarak tepkiyle karşılanıyordu. Aslında Irak Türkmen Kültürü ve edebiyatında 1950'li yıllardan sonra, özellikle şiir alanında sadeleşme hareketinin hissedilmeye başladığını görebiliyoruz.

Ancak 1958 yılında, Irak'ta Türk edebiyatı tarihi açısından önemli bir dönüm noktası sayılır. Özellikle Ata Terzibaşı (1924-2016)'nın öncülüğünde başlayan bu edebî canlanma, nesir alanında da sadeleşme çabalarını hızlandırmıştır. Daha önceleri, yani Birinci Dünya Savaşı öncesi başlayan, ancak savaş patlak vermesi üzerine Türkiye'den koparılan bölge Türkleri bağımsız ve özgür biçimde, edebiyat mahsullerini kendi tabii seyiri içinde geliştirme imkanında kalmışlardır. O tarihlerde Ahmet Medeni Efendi (1889-1940), Fethi Safvet Kırdar (1896-1966) ve Cevad Neciboğlu (1893-1959) gibi edebiyatçılara, dilde başlatılan sadeleşme hareketinin gelişmesi uzun yıllar gecikmiş fakat bu hareket tekrar Beşir gazetesini ile gündeme gelmiştir. Ata Terzibaşı'nın yanı sıra Reşit Kazım Beyatlı, Rıfat Yolcu ve Ali Marufoğlu gibi isimler nesir alanında sade dilin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Nazım alanında da önemli bir şekilde görüldüğü bu dönemde, yeni şiir anlayışının rağbet kazanmaya başladığını söylemekte mümkündür, özellikle o tarihe kadar Divan edebiyatı nazım kalıplarının hükümdarlığını sürdürmesine karşılık bu gelişme, Irak Türk edebiyatının yani ufuklara doğru açılacağına bir habercisi olmuştur.

Bunların arasında Tevfik Celal Orhan, en çok beş hececilerin etkisinde kalarak, dilde sadeleşmenin başarılı örneklerini vermişlerdir. Irak Muasır Türk şiirinin önemli isimlerinden olan İzzettin Abdi Beyatlı eski şiir geleneğinden kopmamış ve Yahya Kemal ekolünün, başarılı bir temsilcisi olmuştur.

1960'lı yıllardan itibaren, özellikle yeni edebiyat anlayışlarının ele alınarak tartışma konusu yapılmış, esas kardeşlik dergisi sayılarından olmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan sonra, Türkmen edebiyatının yeni şiir anlayışını benimsediği kesin olarak kabul edilebilir. Yeni kuşak ve serbest şiirin öncüleri olan Nesrin Erbil (doğ.1934) ve Salah Nevres (doğ.1941) günümüzde, çağdaş Türkmen edebiyatının en tanınmış temsilcileri sayılır. Türkmen şiirinin günümüzde en güçlü temsilcisi olmuştur. Nevres'ten sonraki genç

kuşak şairler arasında ilgi çeken en güçlü isimde Mustafa Ziya(doğ.1959)sayılr. Günümüzde Türkmen şiiri olmakla at koşturan kişilerin çoğu yetenek sahibi olmakla birlikte, Türkiye Türkçesinde verdikleri ürünlerde başarı sağlamaktan uzak görü görüyorlar. Parlak bir gelecek vaad eden bir kısmı da, Türk dilini ve edebiyatını takip edememekten dolayı, verdikleri ürünlerde dil aksaklıklarının farkına varamıyorlar. Hemen şunu ifade etmek yerinde olur ki, bugün Türk Dünyasının Türkçe eğitim ve öğretim haklarından mahrum kalan tek parçası Irak Türkleridir denilebilir. Zaten yazı dilinde Türkiye Türkçesini kullanan tek parçası Iraklı Türk edebiyatçılarının, tarih boyunca beslenmiş oldukları çok zengin bir kültür kaynaktan da mahrum bırakmıştır(Akkoyunlu ve Saatçi, 1991: 7).

Buna karşılık, Irak Türkmen Kültüründe ve edebiyatı içinde de halk şiiri ve özellikle bölgeye has halk nazım türü olan hoyrat ve mani alanında ürün veren edebiyatçıların üstün başarıları ilgi çekmektedir. Hatta Türkiye Türkçesi'nde başarılı görülen şairlerinde, halk dilinde yazmış oldukları hoyrat, cinaslı veya cinazsız mani dörtlüklerinde daha fazla başarı sağladıklarını söylemek mümkündür. Bu da Irak'taki Türk toplumu için, halkın konuştuğu Türkçe, bir okul işlevi görmüş ve hatta Türkmenlerin bir simgesi haline gelen hoyrat başlı başına hem halk dili, hem de halk için bir mektep olmuştur. Bu bakımdan zengin birikime sahip olan bölge Türklüğünü ayakta tutan en önemli unsur zengin Türkmen kültürü, halk edebiyatı denilebilir. Irak'ta tarih boyunca Türkmen varlığını koruyan bu zengin millî kültürün gelişmesinde ve yayılmasında 1958'den sonra etkin olarak yayımlanan Türkmen gazete ve dergileri şunlardır:

1.3. Cumhuriyet Dönemi

14 Temmuz 1959 tarihinde yapılan askerî darbe sonucu ilan edilen Cumhuriyet, Türkmenler için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. İhtilal komuta konseyi liderlerinin, o tarihte radyoda verdikleri beyanatlarında, Türklerin Irak'ı meydana getiren üç asil unsurdan biri olarak kabul edilmesi Türkleri sevindiriyor ve yeni bir dönemin açılacağına işaret ediyordu. Artık mahrumiyetler içinde geçirilen krallık döneminin geride kaldığına ve demokratik bir düzenin kurulacağına sevinen Türkler, bu yüzden İhtilali samimiyetle desteklemeye çalışıyordu. Bundan böyle Türkler, okullarında anadillerinde eğitim ve öğretim görececek ve Türkçe neşriyat hakkına sahip olacaklardır.

1 Şubat 1959 tarihinde Bağdat-Türkmence Radyosu adı ile Türkçe yayın yapan radyonun faaliyete başlaması, halka seslenen ilk neşriyat olarak, Irak Türkmenlerinin tarihinde büyük bir aşama sayılır.

2. Kardeşlik Dergisi

Irak İçişleri Bakanlığı'nın 7/5/1960 tarihli izni ile Bağdat'ta Türkmen Kardeşlik Kulübü kuruldu. Irak'ta Türk cemaatinin hür iradesi ile yönetilen bu kurum, Türklerin resmi temsilcisi olarak, sosyal ve kültürel faaliyetler göstermeye başladı. Bunların yanında da edebiyat ve kültür geceleri, konferanslar gerçek edebiyatımızı doğrudan doğruya ilgilendirmiş ve gelişmesi için ortam hazırlanmıştır. Bu ilgi veya ortamın başında Kardeşlik Dergisi gelmektedir. İlk sayısı 1 Mayıs 1961 yılında Türkmen Kardeşlik Ocağı tarafından Bağdat'ta çıkarılan Kardeşlik Dergisi'nin Türkmen edebiyatı ve kültürünün gelişmesinde ve ilerlemesinde büyük bir rolü olmuştur. Yarısı Arapça, yarısı Türkçe çıkan derginin yönetimi de, yine hür seçimlerle gelen kişiler tarafından yürütülüyordu. Irak Türklerinin kültür tarihinde önemli bir yere sahip bu dergi, birçok kişiyi yetiştirmiştir. Derginin Arapça bölümüne bakılırsa, ufak tefek yazılar hariç, onun Türkmen edebiyatı ve kültürü ile ilgilendiği görülür. Türkçe bölümü ise hemen hemen Türkmen kaliteyle kültürü ile edebiyatıyla, tarihiyle, folkloruyla ilgilenmekten geri kalmadı. Gerçekten Kardeşlik Dergisi, diğer edebiyat dergileri gibi bir kalem meydanı olmuştur. Yeni Türkmen edebiyatının temel taşı olan kardeşlik dergisi olmasaydı, Türkmen edebiyatı bugün vardığı yeri düşünmek bile zordu(Terzibaşı,) (kardeşlik, röportaj, sancak). Irak Türkmenlerinin yeni nesil için edebî çalışma ve araştırma meydanı hâline gelmiş olan bu dergi Türkmen millî kültürüne büyük yararlılıklar sağlamış ve Irak Türkmenlerinin Cumhuriyet devri edebiyat ve umumî kültür tarihini izlemek yolunda, öteki yayın kaynakları yanında derginin koleksiyonlarını karşılaştırmadan kesin bir sonuca varmanın zorluğu iyice bilinmektedir(Terzibaşı, 1962).

Yukarıda söylediğimiz gibi, Kardeşlik Dergisi, Irak'ta Türkmen edebiyatının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu rol Türkmen folklor tarihini izlemekle daha da açık görünür. Örneğin: derginin çıkışından on yıl önce, Türkmence bir folklor dergisi yayımlanması imkansızdı. İşte Türkmen edebiyatı için, yeni bir ufuk açan kardeşlik çıkışından beri kültür bilincini, okurların ister ve arzularını yapmak için elden gelen çabayı harcamıştır. Bir şarkiyatçının söylediğine göre herhangi bir edebiyatçı ilk aşamasında, yürüyüşünü sağlamak için, tüm ağırlığını bir derginin üzerine atar. Bu söz çağdaş Irak

Türkmen edebiyatı için geçerlidir. İşte yeni Türkmen edebiyatı, ağırlığını Kardeşlik dergisinin üzerine atmıştır. Kardeşlik dergisinin çıkış yıllarında ilk yaralarına bakılırsa, basit belki olgunlaşmamış olduğu görülür. Son yıllarında ise geniş adımlarla öne doğru atılan açık yeteneklere vakıf oluruz. Ayrıca o, gelecekte Türkmen edebiyatı için çok önemli bir kaynak teşkil edeceğine kimsenin şüphesi yoktur(Terzibaşı, 1962)

Irak Türkmen kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan kardeşlik dergisi, Bağdat İhtilal Konseyi'nin 156 sayılı ve 6 Şubat 1977 tarihli kararı ile Baas yanlısı bir heyete teslim edildi. Böylece dergi bir ara hükümetin güdümüne girerek, o tarihten sonra önemini kaybetmiş oldu.

2003 yılından sonra, yeniden kendi sahibinin eline geçti, tam özgür ve hür iradeyle, Türkmen toplumunun kendi vefalı evlatları tarafından çıkmaya başladı, hem millî kültürümüzün, edebiyatımızın gelişmesinde yola devam etmektedir. Bilindiği üzere, bu dergi ilk günlerinden 2003 yılına kadar, eski rejimin uyguladığı çok ağır şartlar altında yayım yapmaktaydı. Yazarlar, araştırmacılar istedikleri düşüncelerini yazamazlardı, belki dile getirmek istedikleri bazı konular hayatlarına mal olabilirdi.

3-Beşir Gazetesi

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir de Beşir gazetesi çıkarılmıştır. Kerkük'te yayımlanan ilk gazetedir. Haftalık Türkçe, Arapça resimli edebiyat gazetesi olan Beşir edebi maddelerden başka içtimai, sıhhi, tarım, kanuni konuları kapsadığı gibi, Irak Türklerinin kültürel haklarının savunucusu olan bu yayın organı zamanında halkça sevilip fazlaca tutulan bir gazete vasfını taşır.

Çıkış ve kapanış tarihleri:6 ay kadar bir müddet muntazam bir şekilde yayımlanan Beşir'in ilk sayısı, Salı günü 23 Eylül 1958 tarihinde, 26.son sayısı da Salı gününe rastlayan 17 Mart 1959 tarihinde çıkmıştır. Kasım Rejimi tarafından durdurulmuştur.- (Terzibaşı, 2005: 135)

Beşir gazetesi çıktığı zaman, Türkmenlerin 2 gazetesi de ayakta duruyordu. Bunlar Afak,Kerkük gazeteleridir.

4-Afak Gazetesi

Haftalık Türkçe-Arapça olan bir gazete Afak'ın baş sayfasında edebî, içtimai ve fukahî (1) ibaresi yazılı idi. İlk sayısı Cumartesi 8 Mayıs 1954 tarihinde çıkmıştır. Cuma 27 Mart 1959 tarihli 202 sayısı çıktıktan sonra kapanmıştır.(2) Gazetenin sütunlarını incelenirse, pek çoğunun iktibas ve derlemelerden meydana gelmiş olduğu görülür.

Gazetede dinî konular, oldukça göze çarpar. Hele nükte, fıkra ve vecizeler göze batacak kadar boldur. Yerli haberlere de yer veren Afak gazetesinde (Yerli Edebiyatımız, folklorumuz, kültürümüz) diğer sahaları ile ilgili önemli yazılara, araştırmalara pek az rastlanır. Bu nedenle Afak gazetesi, Türkmen Kültürüne önemli katkılarda bulunmayan bir basın organı sayılır.

Gazetenin Türkçe bölümünde Ata Terzibaşı, İzettin Abdi Bayatlı, Rıfat Yolcu gibi yazarlarına, Esat Naiboğlu ve Mehmet Sadık gibi şairlerin şiirlerine yer yer rastlanmaktadır.

5-Kerkük Gazetesi

46 yıl gibi uzun bir süre yayın yapan Kerkük Gazetesi işgal devri gazetelerinden Necme'nin yerine geçen yarı resmi Türkçe siyasi bir gazete olup sonradan yayımını Türkçe-Arapça yazılarla sürdürmüştür.

Birinci sayısı, 12 Ekim 1926'da Kerkük'te haftalık siyasi Türkçe gazete olan başmuharriri önce Vecdi, sonra 67. sayıdan itibaren şair Hicri Dede, 4 Mayıs 1928 tarihli 139.sayıda Abdurrahman Bekir Efendidir. Sonra Cemal Yakubi Bey tarafından yönetilen bu gazetede birçok Türkmen şairi ve yazarları için bir kalem meydanı durumuna varmıştır. Bu arada Hicri Dede, Hıdır Lütfü, Mehmet İzzet, Esad Naiboğlu, Reşit Akif, Nazım Refik Koçak, Tevfik Celal Orhan, Sait Besim, Osman Mazlum, Ata Terzibaşı ve daha nice Türkmen yazar ve şairlerinin adlarını sayabiliriz.1959 da gazetenin adı (Çavurbağ) olarak değiştirilmiştir, ancak kısa süre sonra,eski adı altında çıkarılmaya başladı başlamıştır (Bağdat 1962: 18). Kerkük gazetesi 1973 yılında durdurulmuştur.

6-Irak Gazetesi

Irak Gazetesi'nin ilk sayısı 21 Mayıs 1966 tarihinde Arpça-Türkçe olarak Bağdat'ta çıkan bu gazetede sosyal haberler gazetesi yazılmışsa da en fazla edebiyat ve kültür meselelerine yer vermiştir. Aralıklı olarak 45 sayısı çıkmış maddi sıkıntılar yüzünden kapatılmıştır.

Bu gazetede yayımlanan edebiyat ürünlerine bakılırsa, birçoğunu daha önce başka yerlerde yayımı olduğu görülür. Örneğin: Kardeşlik Dergisi'nden bir çok şiir ve yazı, bu gazeteye aynen aktarılmıştır. Buna rağmen rahmetli şair Sabır Zabıt tarafından çıkarılan bu gazetenin yayımlandığı bu günlerde, Türkmen edebiyatının gelişmesinde az da olsa bile, yine katkısı olmuştur.

Bütün bu yayınlar yolu ile Irak'ta Türkmen toplumunun maddi, manevi, zihinsel ve duygular sanatı folklor özelliklerin bileşimini yani genellikle zengin millî kültürünü 1958'den sonra tanıtabilmiştir. Çağdaş kültürümüzün zenginliğinin gelişimini, Irak halkına, Türk dünyasına sunmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK TÜRKMEN FOLKLORU

2.1. Irak Türkmen Folkloru Araştırmaları Tarihçesi

Irak'ta Türkmen varlığının önemli kaynağı ve tarihinin parlak aynası sayılan Türkmen folkloru, eski dönemlerden başlayan halk yaratıcılığının ölümsüz örnekleridir. Bu örnekler dilden dile, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa geçerek, özünü ve niteliğini koruduğu hâlde, kimi değişikliklere uğramıştır. Folkloru öğrenmeden milletin psikolojisini, onun hakiki tarihini, insanlık tarihindeki özel yerini, gelişme evrelerini, hayat tarzını, dünya görüşünü, inanç ve itikadını, geleneklerini vs. idrak etmek ve anlamak çok güçtür. Onun için sözlü halk yaratıcılığını bilmeksizin halkın gerçek tarihini öğrenmek olanaksızdır. Irak Türkmen folklorunun derlenmesine, yayımlanmasına ve kısmen incelenmesine 20. yüzyılın ortalarında başlanmıştır.

O günden bu güne kadar birtakım yazı ve kitap dilimizde ve Arapçada yayımlanmıştır. Tüm yazılan yazı ve kitaplar halkın yarattığı bu ölümsüz sanatı ve yaratıcılığı ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur(Benderoğlu, 1993: 6-7).

Basın tarihinde yüz yıllık bir geçmişe sahip olan Irak Türkmenleri Necme, Beşir, Kerkük ve Afak gazeteleri yanında 1960 yılında yayına Bağdat'ta başlayan (kardeşlik), Birlik sesi dergilerinde ve 30 yıldan fazla müddette yayımlanan yurt gazetesi Irak Türkmen folkloru ürünlerini yayımlayan başlıca eserlerdir. 2003'ten sonra ise Kerkük'te ve diğer Türkmen bölgelerinde çok sayıda dergi ve gazete çıkmasıyla Irak Türkmen folkloru çalışmalarına geniş bir şekilde yer verilip bu konuda çok önemli numüneler ortaya çıkmıştır (Aydın, 1972).

Irak Türkmen folklor çalışmalarında, Atasözleri, halk manileri, hoyratlar, tapmacalar (bilmeceler), toy (düğün), ölüm, sazlamarlar (masallar), leyleler(ninniler), çocuk folkloru, efsaneler vb.. Matallar (masallar) alanında yazılan yazı, araştırma ve incelemeler, Türkmen folklorunun ilk kaynakları olarak gösterilebilir. Türkmen folklorunu derleyip kitaplara aktaranlara, dergi ve gazete sayfalarında bu konuda büyük hizmetler gösteren başta Molla Sabir, Şakir Sabir Zabit, Mehmet Hurşit Dakuklu, Aydın Kerkük, Suphi Saatçi,

Abdüllatif Benderoğlu, Mevlüt Taha Kayacı, İbrahim Dakuklu, İhsan Sıdık Vasfi gibi değerleri anmalıyız. Onların tüm güçlükleri yenip halk edebiyatının değerli incilerini derleyen ve onların unutulmasını önleyen alçak gönüllü insanların hizmeti her türlü takdire şayandır (Paşayev,1998: 31).

Irak Türkmen folkloru alanında başarılı çalışmalar yapan Türkmen araştırmacıların genellikle tüm Irak folkloruna büyük katkıları olmuştur. Buna misal olarak başta araştırmacı ve büyük Türkmen tarihçi Şakir Sabir Zabit Bağdat'taki bir kısım Arap yazar arkadaşlarıyla birlikte 1963 yılında yalnız Irak'ta değil tüm Ortadoğu düzeyinde folklor ihtisaslı meşhur *el-Turas-elşabi* adlı dergiyi çıkarmasıdır. Derginin birinci sayısında gözümüze Türkmen folkloru hakkında üç yazı çarpmakta olup birincisi *Alihalar Memleketi*; ikincisi Türkmenlerde düğün âdetleri; üçüncüsü ie Molla Sabır ve Türkmen folkloru adlı yazılar yer almıştır Türkmen folklorunun birçok dalında kalem oynatıp eserler veren katipler aslında onların birçoğu kendi konusunda uzmanlaşarak ilgili konuyla meşhur olmuşlardı, mesela: (Molla Sabır, 1961) .

Habip Sevimli'nin *Kerkük Hoyratları ve Manileriyle , İstanbul, 1950*); Şakir Sabri'nin *Kerkük'te İçtimai Hayatıyla, Bağdat, 1962*; Bir diğer kitabı ise (Irak Türkmenleri, Ağzında Ata sözleri, Bağdat 1962). O Ata Terzibaşı, (Kerkük Hoyratları ve Manileriyle Bağdat-1955-Kerkük -1956-Kerkük, 1957). Bir diğer eseri (Kerkük Havaları, Bağdat, 1961) ve (Kerkük, Eskiler sözü, Bağdat, 1962). İbrahim Dakuklu'nun, (Irak Türkmenleri, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları). Abdullatif Benderoğlu'nun Irak Türkmen Folklorundan örnekler, Bağdat, 1962).

Aydın Kerkük'ün, Irak Türkmenleri Ağzında, Bilmeceler, Kerkük1972). Suphi Saatçi Kerkük çocuk Folkloru İstanbul, 1984). O İhsan Vasfi, (Irak Türkmenlerinde Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1985). OMehmet Hurşit Dakuklu, (Eski sözler Bahçesi Bağdat, 1989), sayabiliriz.

Yukarıda kaydettiğimiz eserler ve hazırlayanları Irak Türkmen folkloru alanındaki ilk çalışmalar olarak gösterilebilir. Ama Irak'ta asırlar boyu yaşayan bir milletin ulusal, yerel özelliklerini, varlığını yansıtmada yeterli değildir.

Türkiye ve Azerbaycan'da ise, folklorumuzla ilgili yayımlanan kitapların da sayısı çok fazla değildir.. Irak'ta Türkmen folklorunu kapsamlı bir şekilde tanıtmada en büyük rolü *Ata Terzibaşı* ve Azerbaycanlı ilim adamı *Gazenfer Paşayev* oynamıştır. Terzibaşı 94 yıllık hayatını bu uğurda harcayarak Türkmen edebiyatı ve folkloru hakkında çok sayıda makale ve kitap kaleme almıştır. Bu alanda ikinci büyük hizmeti sunan ise önceden kaydettiğimiz değerli ilim adamı Gazenfer Paşayev'dir. Paşayev 1960'lı yıllarda altı yıl İngilizce mütercim olarak Irak'ta iş yapan bir Rus firmasında çalıştığı sırada, gecesini gündüzüne katarak Irak Türklerinin şair, edebiyatçı ve araştırmacılarıyla tanışmış yazılı ve sözlü kaynaklara ulaşmaya çaba sarfetmiş ve çok zengin bir kolleksiyonla memleketi Azerbaycan'a dönmüştür. Alanla ilgili çalışmaları şunlardır:

- 1.Kerkük Hoyratları(Resul Rızaile birlikte, 1968).
- 2.Arzu Kamber Destanı, 1971.
- 3.Kerkük Mahnılar, 1973.
- 4.Irak-Kerkük Atalar sözleri 1978.
- 5.Kerkük Topmacaları, 1984.
- 6.Altı Yıl Dicle Fırat Sahillerinde, 1985.

Bu altı kitap kuzey Azerbaycan'da 17 yıl zarfında hem de siyasi rejimin en sıkı olduğu bir dönemde adeta bir çığır açmıştır. Bu altı kitabın Azeri aydını nezdinde bıraktığı izler başlı başına bir inceleme konusudur. Bir kere her okumuş insanın kütüphanesinden bu kitapların en az birisine rastlamak mümkündür. Bu kitaplar hakkında yayımlanan tanıtma yazıları, inceleme ve değerlendirme oldukça fazladır. Ayrıca bu eserler, Azeri Türkçesiyle ve Rusça yayımlanmış birçok kitaba kaynaklık etmiştir. Kısacası yirminci yüzyılın Azerbaycanı, Irak Türkmenlerini Gazenfer Paşayev'le yeniden keşfetmiştir. Aslında Azerbaycan aydını Irak Türkmenlerini 1959 yılında bir tesadüf eseri Kerkük'ü ziyaret eden Azeri şair ve edebiyatçılar Resul Rıza, Bahtiyar Vahapzade ve Kasım Kasımsade ile tanışmıştır. Ayrıca 1960'larda uzun yıllar Bakü'de yaşayan Kerküklü Sinan Said'inde bu tanışmada büyük rolü olmuştur. Ama hiç birisinin Paşayev'in çalışmaları kadar derin iz bırakmadığı açıktır.Türkiye'de Irak Türkmenleri konusunda yazarların hemen hemen tamamının Kerküklü olduğuna bakılırsa, Gazenfer Paşayev'in iki konuda müstesna bir araştırmacı olduğu ortaya çıkar.

1.Paşayev, Irak dışında , Irak Türkmenlerinin folkloru konusunda kitap neşreden ve Iraklı olmayan ilk ilim adamıdır.

2.Paşayev, Irak dışında, Irak Türkmenleri folkloru konusunda altı kitap neşreden ilk ve tek ilim adamıdır. Paşayev Türkmen folkloru üzerine yaptığı tüm çalışmalarına Terzibaşı'ndan esinlenerek zengin bilgiler sahibi olmuştur.

Paşayev, Terzibaşıya hayranlığını ve yüksek ihtiramı her zaman dile getirmesi yanında hemde onun hakkında 263 sayfa bir kitap yazarak *Ata Terzibaşı'nın Folklorşinaslık Fealiyeti* adıyla yayımlamıştır. (Bkz. Paşayev ve Terzibaşının2016).

Ata Terzibaşı, yaptığı çalışmalarla Kerkük yöresinde folklor bilginleri neslinin yetiştirilmesini sağlamıştır. Ata Terzibaşı, Şakir Sabır Zabit, Mehmet Hurşit, İbrahim Dakuklu, Abdüllatif Benderoğlu, İhsan Sıdık Vasfi, Aydın Kerkü, Suphi Saatçi, Mahir Nakip, Mevlüt Taha Kayacı ve diğer bilginler, Irak'ın hudutları dışında da tanınır. Irak Türkmen folklorunu gereğince temsil ederler. Fakat bugüne kadar bağımsız ilim doruğuna ulaşmayan Türkmen halkbiliminin yapacağı büyük işler henüz bakir bir şekilde durmaktadır.

Türkmen folklorunun derlenip yazıya geçirilmesi uğrunda hizmet gösteren adı geçen bu bilginler Türkmenelinin muhtelif bölgelerinde doğup büyüyen insanlardır. Onlar Irak Türkmen folklorunu sunarken onu bir bölgeye bağlamayıp Irak Türkmen folkloru dediler, çünkü Türkmenler yalnız Kerkük, Erbil ve Telaferde yaşamıyorlar. Onların yaşadıkları bölgeler, Irak ülkesinin kuzeyinde Musul ilinin (60) kilometre kuzeybatısında Telafer ilçesi Türkmenlerin yaşadıkları yörenin başlangıç noktasıdır. Telaferden başlayan Şebek, Reşidiye köylerinden geçen, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Beşir, Dakuk, Tuzhurmatu ve Bayat köylerinin bir bölümü, Kifri, Karatepe, Karağan(celevla), Kızlarbat (Sadiye), Şehraban (Midadiye), Çeçan, Mansuriye, Deli Abbas, Kazaniye, Hanekin, Bedre ve Mendeliye dek uzanan bir çizgi üzerinde bulunmaktadır.

Folklorumuzu inceleyip araştırırsak, Türkmenlerin yaşadıkları bölgelerde folklorlarının nitelik ve niceliğinde büyük bir değişikliğin olmadığını görürüz. Değişiklik varsa, ancak ağız konusundadır.

2.2. Irak Türkmen Folkloruna Ait Ürünler

2.2.1. Halk İnançları

Irak Türkmen folklorunda inançları kısımlara ayırabilir: Hayat ve merasimlerle; tabiat olaylarıyla, bitki ve hayvanlarla; yıldız ve mitolojilerle ilgili inançlar olmak üzere tasnif edilebilir.

Yıldız ve mitolojilerle ilgili inançlar, aya, yıldıza, diğer gökcisimlerine olan inanç sonucu meydana çıkmıştır. Mesela insanlar kayan yıldız görünce bir insanın hayatının sona erdiğine inanırlar. Çünkü insan ruhunun yıldızlarla alakalı olduğuna inanırlar. Irak Türkmen folklorunda çok yaygın olan Leyla ile Mecnun efsanesi de söylediklerimizi doğrulamaktadır. Efsanede olaylar şöyle anlatılıyor: Leyla ile Mecnun öldükten sonra onların ruhları göklere uçar ve parlak bir yıldızla dönüşür. Bu yıldızlar, halk içinde Leyla ile Mecnun yıldızı olarak anılır. İddiaya göre bahis konusu yıldızlar, yılda bir defa birbirine yaklaşır ve kavuşabilir. Onların kavuşmalarına şahitlik eden şahıs, zengin olur ve onun tüm istekleri yerine gelir.

Irak Türkmen folklorunda suyun kutsallığı konusu da çok yaygındır. Suyu yemin edilir. Türkmenelinin başka yerlerinde olduğu gibi Kerkük yöresinde de suyla ilgili inanç ve itikadlar çok sayıdadır. Başka bir yere yolculuk yapan şahsın ardından su döküp yolculuğunun uğurlu geçmesi için dua ederler. Bu yörelerde de su temizliğin sembolü olarak kabul edilir.

Doğan çocuk, annesi ile birlikte 40 günden sonra su ile temizlenir. Bu geleneğe (kırh çiharma) denir ve sudan 40 avuç alınıp anne ve çocuğun başı üzerinden dökülür, onlar pak duruma getirildiği kabul edilir. Günlük hayatla ilgili inanç ve merasimler çoğunluk teşkil eder. Yolculuk yapacak kişi yola çıkmadan veya belli bir işi yapmadan önce birisi hapsirirsa (sabır geldi, gözlemelidir, sabredilmelidir) iki kere hapsirirsa (cağat geldi, hayırlıdır) denilir ve yola çıkılır. Sevmedikleri kişi, yolculuk yaparsa ardından taş atarlar. Böyle olduğu hâlde onun geri dönmeyeceğine inanırlar ve (get yedi taş ardivca) derler. Göz kapağı titirse kötü bir olayın meydana geleceğine inanılır. Bu eski inanca Kitab-ı Dede Korkut'ta da rastlıyoruz. Dirse Hanı'nın eşi, oğlu Boğaçhan'ın av zamanı kötü bir olayla karşılaştığını, ölümcül bir hâle geldiğini önceden duyarak şöyle der: İki vardın bir gelürsen, yavrum ganı?

Kara gerdunda bulduğum oğul ganı?

Çıhsın benim kor gözüm, a Dirse Han, yaman seğrir(Paşayev, 1998: 42).

O Kerkük'te günlük hayat ve merasimlerle ilgili inançların bir kısmı nikah, ev, ziyaretlerinden geri dönme ve diğer olaylarla ilgili olarak meydana çıkmıştır.

Kerkük yöresinde insanların ilk tasavvurunda uğur ve uğursuzluk kavramları ile ilgili inançlar da çok yaygındır. Salı günü traş olmak (bugün Yahudilerin günü olarak kabul edilmiştir) çocuk beşiğini boş sallamak (çocuğun başı veya karnı ağırıyabilir) doğmasından 40 gün geçmemiş çocuğun yanında ağlamak (fenalıklar meydana çıkabilir) birisinin elbisesini vücudundan çıkarmadan dikmek (bühtan edebilirler), geceleyin aynaya bakmak (uzaklara garip yerlere gidebilir), geceleyin evi süpürmek vb. uğursuz inançlara aittir.

Türkmeneli bölgesinde ve özellikle Kerkük yöresinde akşam komşuya ak renkli hiçbir şeyin verilmemesi dikkat çeker. Bununla şer ve kötü güçleri öfkeliendirdiklerini düşünürler. Bu yüzden de ak renkli bir şey gönderen evin fena duruma düşeceğine inanırlar. Yöre halkı bu sebepten dolayı komşuya vereceği sütün içerisine küçük kömür atar, yumurtaya bir kara renk sürer, sonra verir. Doğumla ilgili (Al götürmek) inancı da Kerkük yöresinde çok yaygındır, buna Kerküklüler al, al nenesi derler. Bu inanç atasözlerinde de hâlen yaşamaktadır. Mesela (talihsiz çocuğun nenesini al götürür). Bunun ağızlarda söylenişler tabiri ise şöyledir: *(talihsiz uşağın nenesini al aparır)*. çocuk doğururken zayıflayan, bayılan kadınların ağzına demir kaşık verilir, böylece Al ninenin demirden korkup kaçacağına inanırlar. Aynı zamanda onun saçını çeker, sırtına ağır eşya koyarlar. Al ninenin kadının ciğerini yıkayıp yememesi için evdeki üç ocak taşından birinin ismini anarlar, sonra falan falan bir kimse geldi diye bağırlar. Al ninenin bunu işittikten sonra suya yaklaşmayacağına ve annenin ciğerini geri vereceğine inanırlar (şakir sabir zabıt, Kerkük 'te içtimai (Bağdat, 1962 s. 56). Kötü ruhların demirden yapılmış nesnelerden korkması inancı bugün bile çok yaygındır. Çocuk uyurken yastığının altına bıçak, hançer gibi demir nesnelerin konması da bu yüzden olmalı. Bundan başka çocuğu fena gözlerden korumak için ve ona nazar değmesin diye boynuna nazar boncuğu asarlar. Yine çocuk uyurken rahatsız olursa, sık sık irkilir, ağlarsa veya hastalanırsa nazar değdiğini zanederek, özellikle ilgili merasim düzenlerler.

Irak Türkmen folklorunda “büyüleme” olarak bilinen bu merasimi yerine getirmek için bir demet uzerlik alınır, çocuğun baş üzerinde gezdirilir, sonra yakılır. Üzerliğin dumanı, çocuğa dokundukça nağme okurlar, onun iyileşeceğine inanırlar:

üzerliksen (sedefotu),

havasan yeddi derdedavasan.

Allah'dan istemişem .

Bu derdi sen kovasan.

Üzerliksen, mezesen

Damar-damar göze sen

O güne kurban olum

Evimizde gezesen.

Irak Türkmenleri yeni doğmuş çocuğa 40 gün zarfında fena ruhların etkileyeceğine inanırlar ve onu kontrol altında tutarlar. Tüm aile, çocuğun sıhhatli büyümesinden endişelenirler. Bazen yeni doğmuş çocuk, çok geçmeden ölür. O zaman çareyi inanca bağlarlar. Bu aileler çocuk doğduktan sonra siyah renkli bir tavuk keser, kefene sarar ve mezarlıkta toprağa gömerler. Çocuk ağlayıp bayılırsa onun için muska yazdırırlar. Çocuğun dişi düşerken, o diş bir gebe kadının evine atılırsa, onun erkek çocuk doğuracağına inanılır, Irak Türkmenleri arasında yakın zamana kadar devam eden bir inanç vardır o da yara kuşunun kanatının battığı suyu çocuğa içirmek, gelecekte çocuğu anlayışlı edermiş, çocuğun cennet kuşu olduğuna inanıldığı için ölürken onun bir kuş olup uçtuğunu sanarlar, çocuğun yüzünde Kuran ayetleri yazıldığına inanıldığı için, çocuğun yüzünü temiz tutarlar. Çocuğun bir yaşı tamamlanırken tırnakları kesilir ve saç tıraş edilir. Kimi analar ilk kesilen saç yıllar boyunca yastık içinde saklarlar saçın saklatılması çocuğun uzun ömür süreceğine sağlıklı yaşayacağına ve kendi evine sıkı bağlı olacağına dair bir inançtır. Tırnak ise, toprağa gömülür. Tırnağın gömülmesiyle çocuğun hastalıklardan korunması düşünülür. Saçla ilgili diğer ilginç inançlarda vardır mesela, (kesilmiş saç çiğneyenin başı ağrır) kesilen saç ve tırnaklar gömülmezse, suç olarak nitelendirilir ve kıyamet günü o hususta hesap sorulur. Gibi inançlar, halk içinde çok yaygındır. Araştırmacıların vardıkları ortak kanaate göre birçok millette kötü ruhların büyü yapabilmesi onların saçları ile ilgilidir. Başka bir deyimle,

saç kesme, ona zarar verme, saçları büyüüyü engeller. Baş ağrısının, saçın ayaklar altında çiğnenmesi ve yastığın üzerine ayakla basılması, kötü ruhların rahatsızlığına sebep olacağına inanılır. Bu nedenle kesilmiş saçı gömmeyenden kıyamet gününde hesap sorulacağı inancı da çok yaygındır. Çocuk bir yaşını doldurana kadar saçını kesmezler. Yürümekte geciken çocuğu cuma günü ezan okunurken caminin kapısında ayağına bir iplik bağlayarak oturturlar, Namazdan çıkan birisi tarafından iplik açılınca, çocuğun yürümeye başlayacağına inanılır. Konuşması geciken çocuğa güvercin yumurtası yedirilir. Çocukları göz nefesten korumak için çocuğun yakasına veya omzuna gök renkli yassı ve delikli bir boncuk takarlar. Söylediklerimizin hepsi bir milletin geçmişini, gelenek ve göreneklerini, hayat tarzını öğrenme bakımından inanç ve itikatların büyük önemi olduğunu kanıtlamaktadır.

2.2.2. Yeminler

Irak Türkmen folklorunda bu eski tür, and yemin (Arapça) kasem olarak geçer. Bu kelimelere(Arzu kamber)destanında da rastlıyoruz: (Ben bakçaya girmedim, gunca gülün dermedim Getür Mushaf an içim, Arzı bilazigin görmedim) (Bayatlı, 2016).

Etimolojik araştırmalar sonucu (and) kelimesinin (kan kardeşi) anlamına gelen Moğolca (and) kelimesinden türediği ortaya çıkmıştır. Destanlarda denildiği gibi eski Türk ve Moğollarda geleneğe uygun olarak ayrı ayrı kabileye mensup erkek ve delikanlılar, dost ve kardeş olmak için damarlarını kesip akan kanı bir kaba doldurup sütle karıştırır; yarı yarıya içerlerdi. Bundan sonra kardeş olurlardı. And kelimesi de işte bundan kaynaklanıyor. Andla eskiden beri kutsal kabul edilmiş, andı bozandan nefret edilmiş ve onu yalancı addetmişlerdir. Böyle insanlar, halk içinde hiçbir saygıya sahip olmamışlar. Bu yüzden de and namus ve şerefle eşit tutulmuş; andı bozmaktansa, ölüm tercih edilmiştir. Aşağıdaki örnekler söylediklerimizi ispatlar: (ölümümü göresin) (iki gözüm kör osun), (Topuğum yere değsin)yani yalan söylüyorsam çöllere düşeyim veya ömrüm boyunca firar etmiş asker misali korku ve azap içinde yaşayım. Hatta sevilen büyük insanların canına ve mezarına and içerler. Andlarını bozacaklar takdirde bu uluların onları cezalandırmasını isterler. Prof. Gazenfer Paşayev Irak Türkmen folkloru adlı kitabında Prof. Azat Nebiyev'in andlarla ilgili kanaatini kaydederek, çok ilginç olduğu için okuyucuya aktarmayı unutmamıştır. Dilimizde bugüne kadar yaşayan andların hepsi belli bir tarihe, etimolojik köke sahiptir. Onlarda milletimizin tarihinin belli bir dönemindeki hayatı, ahlak ve tefekkür tarzı saklıdır. Yüzyıllar boyunca ışık saçan bu hazinenin her birinde bu asrın, bir karinenin sırları gizlidir.

Irak Türkmen folklorunda ilk andlar, Zerdüşlük ve insanın şimdiye kadar edemediği tasavvurlarla ilgili olarak meydana çıkmıştır. İnsan ay, güneşi, ateşi, suyu, göğü, yeri, kutsal varlık kabul etmiş ve onlara ant içmiştir. Bu güneş hakkıyçı, (bu güneşe kör bahım) (ocag hakkıyçı), (pire yemind ederem), vB. Yeminlerin diğer bir kısmı İslam diniyle ilgili olarak meydana çıkmıştır. Mesela: Allah hakkıyçı, peygamber hakkıyçı, kur'an hakkıyçı, imam hakkıyçı, dinimde imanımda vs. (Paşayev, 1998: 52).

2.2.3. Dualar

Irak Türkmen halk edebiyatının en ilginç bölümünü oluşturan dualar ve beddualar konusu halkın sosyal yaşamı boyunca, iyilikle kötülüğün, dostlukla düşmanlığın, sevgiyle kinin karşıtlığından yaratılmıştır. Eskiden beri dua-beddualar insanların hayatında önemli rol oynamış, büyük anlamlar taşımıştır. Dua ve beddualara folklorun mani, masal, destan, okşama, ağıt vs. türlerinde rastlamamız, onların yukarıda belirttiğimiz özellikleri ile ilgilidir. İnsanlara öyle geliyor ki, beddualar büyük etkiye sahiptir, onun aracılığıyla başkasına karşı kötülük yapmak olur. Bugün bile beddualardan korkarak kötü ameller yapmadan sakınan insanlara rastlanır. Her zaman iyilik yapmayı düşünen insanlar, duaya daha çok önem verirler. Dualar hayır dileme, iyi temennilerde bulunma başarılar dileme ile ilgili meydana gelmiş çeşitli eski inançları ifade etmiştir. Duanın temelinde duran iyi temenniler önemli olan şey iyilik ve uğur dilemektir (Abdüllatif Benderoğlu, Irak Türkmen folklorundan s, 84, Bağdat 1993). Irak Türkmen folklorundan dualar hakkında açıklamaların çoğu şunu ifade etmektedir: insanı iyi davranışlara yönlendirmede, kötü işlerden, dua ve bedduaların önemi büyüktür. Hatta bugün bile beladan, faciadan, zor bir sıkıntıdan kurtulan insan, bunun yaptığı iyilikler dolayısıyla mümkün olduğuna inanır, duaedenin isteğinin yerine geldiğini zanneder. Ayıca hayır dua insanlar arasında iyi münasebetler sağlar, iyi huylu olmalarına yardım eder. Hayır dua, Irak Türkmenlerinin süsüdür. Bir iş yapmak için bir şahsı ziyaret eden bir kadının konuşmasında şu dualar geçer:

Kurbanıv olum, başıva dönüm ,

Gözüve hayran, boyuva kurban

Allah sağ olasan, dünya durdukça durasan,

Kadav alım, öğüvde ölüm

Sözünü şekerden kesim

Kan ettim kapıya düştüm

Büyügümsen, ağamsan

Meni eliboş gönderme.

Halkın geçmişiyle ilgili bu duaların içerdiği anlam insanı hayrete düşürüyor. (kurbanıv olum), (kurbanın olayım) deyimi hastalanan bir kimsenin, özellikle de çocuğun başına kurbanlık koyun dolandırıp kesmekle kötü ruhların karşılığını verme inancıyla ilgili olarak meydana gelmiştir.

Bugün bile Kerkük yöresinde evlatla ilgili dileğin yerine gelmesi için kurbanlık koyunu kesmeden önce çocuğun başına dolandırırılar. Bu konu hakkında Kerkük'ün Dakuk Nahiyesinde doğup yetişen folklorcu yazar, İbrahim Dakuklu şöyle yazıyor: (Türkmenler, çocuk hastalığında veya başından bir olay geçtiğinde ortaya eti yenen bir hayvan koyarlar. Sonra çocuğun etrafında dolandırıp keser, eti fakir fukaraya, komşulara dağıtırlar. Bundan sonra hasta şifa bulur. Buna ilaveten Kerkük yöresinde de, bir hastanın başına dolanırsa, hastanın iyileşeceğine, dolanın ise öleceğine, kurban veya feda olacağına inanılır. Bu bilgidan sonra (Başına dolanayım) (kurbanın olayım) (sene feda olayım) gibi duaların ilk manasının belli inanç ve itikatlarla meydana geldiği anlaşılır. Hatta çocukların, oturmuş bir kimsenin yanında oynarken etrafında dolanmaları, çocukların tehlikeli bir olayla başbaşa kalacağına inanılır. Bu durumdaki çocukları aksi istikamette dolandırarak olumsuz durumun ortadan kalkacağı sanılır (Dakuki,1970: 81-82.).

Irak Türkmen folklorunda duaların büyük çoğunluğu insanların dilek ve isteklerini yansıtmaları açısından dikkat çekicidir . Evivden ev türesin (oğul, kız düğünü göresin) (yeddi oğul babası olasin), (ciğeriv yanmasın), (Evlat yokluğu çekmeyesin), (ömrüvden doyasın), (canının istediği kadar yaşayasın).

Çoğu zaman bir dua, birkaç duanın birleşmesinden meydana gelir . Dilek bildiren, annelerin oğul ve kızlarına söylediği dualar bu bakımdan çok önemlidir:

Ağ baht,

Altun taht ,

Kara halayık,

Beyaz ekmekçi,

Siyah köle,

Dilerem kızıma,

Şerri şeytannan,

Kuru buhtannan,

Hayasız arvattan,

At şerrinden,

Od şerrinden,

Az ve asman şerrinden,

Yıkılmış duvardan,

Kudurmuş köpekten,

Bekliyesen, saklayasan, Oğlumu, ey Allah (Saatçi, 1984: 16.)

Irak Türkmen folklorunda manî ve hoyratların büyük bir kısmı dualarla ilgilidir:

Kurbanam kaşıva yar

Koy dönüm başıva yar

Meni bu gamdan kurtar

Dolandır başıva yar

Ocağıv;

Daim yansın ocağıv

Evladın kaydına kal

Kör olmasın ocağıv.

Beddualar

Beddualar da Irak Türkmen folklorunda inanç ve dualar gibi yaygın türlerdendir. Beddualar milletin geçmişteki yaşama biçimini gelenek ve göreneğini, ahlaki ve estetik geleneğini, inceleme açısından önemli kaynak özelliğine sahiptir.

Irak Türkmen folklorunda beddualar üç gruba ayrılır:

1.Dinî tasavvurların etkisinde beddualar

2.Merasimlerle ilgili beddualar

3. Günlük hayatla ilgili beddualar

Ama bununla beraber en fazla hayatla ilgili beddualar çoğunluğu teşkil eder. Bedduaların birçoğu eskiden mevcut olup, zaman zaman unutulmuş olan hastalıkları insanların hafızasında yaşatmak bakımından ilgi çekicidir.

-Belsarma olasan (belin kırılsın)

- Kırran kırsın(veba tutsun)

-yaman sancı tutasan

-Gözüve kara su ensin

-Gözüve mil çekilsin

-Kudurasan

-Ölet süpürsün (ve ba götürsün)

-Perkem tutasan (deliresen)

- Yaman yara çıkarasan

-(seni soğancı Ahmed'in dükkanı önünde görrem inşallah)bu bedduanın açıklaması ise şöyledir: seni darağacına asılmış görrem inşallah. Kerkük 'ün Pazar meydanında soğancı Ahmedin dükkânı önünde suçluları dar ağacında asarlarmış. İşte bu beddua bu olayla ilgili

olarak meydana gelmiştir. Altunuvuz yez osun, keteniviz bez osun bedduası ise Kerkükte Kale ve Korya mahalleleri arasında yarı şaka yarı gerçek hoşnutsuzluktan ileri gelen küfür, iztihza içeren aşağıdaki mısradan meydana gelmiştir.

Sığır eti yiyen, atlası bez kalalılar, kuyu suyu içen, altunu yez kalalılar Irak Türkmen folklorunda beddualarla ilgili olarak çok sayıda hoyrat ve maniler de vardır. Mesela:

Bağçaya serdim kilim

Gel eyleş benim gülüm

Ne dedim küstüv gene

Lal olsun benim dilim .

Yaman yara

Yaman derd yaman yara

Yamanlar yahşı oldu

Biz olduk yaman yara

Meni yardan edeni

Çıkarsın yaman yara.

Tabiat olaylarının sebebini bilmeyen insanlar, sözün, ifadenin kuvvetine inanmış, isteklerini birçok hâllerde beddua etmekle dile getirmişler. Kitab-ı Dede Korkut'ta rastladığımız (ol zaman beylerin alkışı alkış, kargışı kargış idi, Duaları müstecap olurdu olurdu) inancı, Irak Türkmen folklorunda da iz bırakmıştır. Bu yıldızlarla ilgili görüşlerin ağır bastığı(Arzu Kamber)destanında da böyledir. Halk gerçekleştirmek istediği dileğini beddualar aracılığıyla ifade etmiş, kahramanın istediğine kavuşacağına inanmıştır. Geldiler kızın dilekçiliğine, al ettiler, ver ettiler. Kız verildi . yolu geldi , kebini kesildi, kızın çeyizi alındı, hınalandı, kız getmek üste oldu. Arzunun nenesi dedi, (Getsin boynumnan ossun, kamber kassın he bele yana yana)... Toyun tedarüğü biten sonra geldiler kızı bezetmeye. Kız yığlırı, oğlan yığlır. Sağ aşık olduklarınnan gözlerin nen kan geli. Oğlan da kapıda durup boynun burur . Bir dene geldi kızın asbabını girdirsin, bezetsin. Oğlan dedi.

Hey hökülsün hökülsün

Katlı dağlar sökülsün

Arzünü bezedenin

On barmağı tökülsün.

Arvadın on barmağı yıvı yıvından düştü. sağ aşıkın duası geçti: Odedi: Bu gelini kim bezetsin? Bir dene kalktı (yalla, yalla, men bezederem kamer nedi sözü belegeçsin? Kalktı gelini bezetsin. Döndü Kamer dedi:

Men kamerem dağ kimin

Titrerem yarpağ kimin

Arzu'nu bezedeni

Kara girsın zağ kimin.

Haber geldi. Dediler: kalk damın düşüp, dört oğlun ve kızın altında kalıbdı, Eli belli, dalı belli leş çıhardır. Arvad gelini yerinde koydu, hurbi basdı, koydu kaçtı (Terzibaşı, 1964: 19-20).

Irak Türkmenleri halk tabakası arasında bugün bile bedduaların tarihine bakarsak, onların büyük bir kısmının eskilerde gelenek ve göreneklerle ilgili olduğunu görürüz. Mesela (saçı kesilmiş)(saçın kesilsin)bedduaları, eski inanç ve geleneklerle ilgili meydana gelmiştir. Eski devirlerde hatta Kerkük yöresinde bile günah işlemiş kişinin saçını kesip halk içinde bednam ederlerdi. Bununla beraber bakire olmayan gelinin saçını kesip baba evine geri gönderme geleneği mevcuttu. Türkmen folklor alanında geniş bilgiye sahip olan Dakuklu(eskiden toplumun diline düşen, lanetine maruz kalan genç kızın aleme ibret olması için saçını kesilirdi diyor (Dakuklu, 1970: 147).

Türkmen toplumunda (külbaşıva)sözcüğünde bedduaya benzeyen bir deyim olarak inam ve gelenekle ilgilidir .

Köpeğin ısırıldığı kişide 40 gün zarfında bazı değişiklikler olursa (örneğin, su gördüğünde korkarsa) onun kudurdugunu, sağalmayacağını, diğerleri için tehlikeli

olduğunu zannederek karanlık bir odaya götürür, ölmesi için bacadan başına kül dökerlermiş (Zabıt, 1962: 74).

Herkesin saygı duyduğu kişilerin ölüm haberini işitince halkın başına kül döküp, saç yolma geleneğinin eskiden beri mevcut olduğunu kanıtlar:

Bele bağlar

Dost başın bele bağlar

Bülbül ağlar, gül açmaz

Virandı bele bağlar

Can çıhma dost gelince

Görek ne deyib ağlar

Kül o adam başına

Bedasıla bel bağlar

Çek ayrılık derdini

Gör yürek nece dağlar (Paşayev, 1984: 88.)

2.2.4. Fallar

Irak Türkmen folklorunda fallar da çok yaygın olmasına rağmen araştırmacılar tarafından yazılı olarak kayda alınmamıştır. Bu çalışmada bir kısım yaşlı insanlardan derleme yapılarak az da olsa bazı bilgiler elde edebildik. Türkmeneli bölgesinde malum olan inançlarla, suyla, yıldızlarla, kitapla vb. fal açmaya da rastlanır. Fakat bunlardan en çok inançlarla ilgili fal açma geniş bir şekilde yayılmıştır. Irak Türkmen folklorunda fallara ait malzemeler de bu bölgedeki falların büyük çoğunluğunu niyet tutmakla ilgili inanç ve itikadlar oluşturur. Mesele eski çağlarda aile reisi diğer bir ülkeye gittiğinde ve geri döndüğünde geç kalsa, ardından siyah tüylü tavuk uçurmakla niyet tutarlardı. Tavuk evin damından uçuruldu. Tavuk evin avlusuna veya eve yakın bir yere düşse garip memlekette bulunan aile reisinin yakın zamanlarda evine döneceğine, uzak yere düşse, seferinin uzun süreceğine inanılırdı. Göz falı olarak da adlandırılan bu inanç, hoyrat ve manilerde de geçer:

Uçurdum kara tavug

Kondu erbile yavug

Kamu gedenler döndü

Dönmedi başı savuk (Terzibaşı, 1975: 88).

Göz falının başlıca özelliği, gözle görülen şeye inançla ilgili olmasıdır. Çok eski devirlerde, Ateşperestlikle ilgili meydana gelmiş göz falları da mevcuttur. Mesela, Kerkük'te (Baba Gür Gür)adlı ünlü bir yer vardır. Bu yerden fasılasız olarak alev çıktığından dolayı kutsal addedilir. Buraya niyet tutmak, murat dilemek için gelirler. Bir ağaç parçası veya elleri ile yeri kazarlar. Kazılan yerden alev çıkarsa niyetlerinin gerçekleşeceğine inanırlar. Burada (Neft deresi) adlı bir yer daha vardır . Kaşınma hastalığına tutulmuş kimseler petrol banyosu aldıktan sonra iyileşirler. (baba Gür Gür gürün)kutsallığına inancın bir sırrıda (petrol deresi)ile ilgilidir. Göz falından farklı olarak kulak falında, tutulmuş niyetin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini işitilen sözle, onun göstereceği etkiyle ölçülür(Cüme daşı atmag)kulak falına en iyi örnek olabilir. Kadın sefer etmiş yakını için veya hastanın şifa bulması için niyet tutar, Cuma namazının ezanı okunurken yol başında yolun her iki tarafına taş atar ve namaz kılmaya gidenlerin konuştuklarına bağlı olarak tuttuğu niyetin iyi veya kötü olacağına karar verirdi.

2.2.5. Irak Türkmen Folklorunda Halk Merasimleri

1980'li yıllardan günümüze kadar Irak Türkmen folklorunda ihtisas sahibi olan ve bu alanda çok sayıda kitap yayınlayan Azerbaycanlı profösör, Gazenfer paşayev, Irak Türkmenleri folklorunda yaygın olan eski folklor türleri hakkında şunları aktarır: Biz merasimle (nağmeler)terimini kullanırken halk musiki folklorunu değil, esasen nağmelerin şiirsel metinlerini kastediyoruz. Merasim nağmeleri ve türkülerden bahsettiğimizde eski nağmelerin musikisinin zaman zaman kaybolmasına rağmen, şiirsel metnlerinin günümüze kadar unutulmamasını özel olarak vurgulamak zorundayız. Şu hususu da unutmamalıyız ki, merasim dışında nağmenin hiçbir anlamı olmadığı gibi, merasim de nağmesiz geleneksel değerini kaybeder Irak Türkmen folklorunda merasim nağmeleri beşikten mezara kadar insanla beraberdir. İnsan doğar; büyür ve nihayet dünyasını değiştirir. Bu süreç, folklorda doğum, düğün, yas merasimleri ile ilgili okunan nağmelerin yardımıyla nesillerin hafızasında yaşar (Paşayev, 1998:70).

Bilindiği gibi merasim nağmelerinin bir kısmı meydana geldiği yere bağlı olarak gam, keder, hüznün ifade eder. Merasim nağmelerinin diğer bir kısmı da dilek, istek, sevinç, iyi ahvali yansıtır.

Mevsimle ilgili merasim ve nağmelerde ise çeşitli tabiat olaylarına inanç ve itikad yansıtılmıştır. Burada yağmura, rüzgâra, ateşe, suya olan inanç ve itikadla ilgili merasim ve nağmeler, çoğunluk teşkil eder. Mevsimlerle ilgili merasim ve nağmelerin en yaygını yağmurla ilgilidir. Kerkük yöresinde yağmur sık sık yağmaz. Fakat bazen o kadar yağmur yağar ki, çay ve arklar taşar, sokakları, evleri su basar, köprüler yıkılır, ekinler mahvolurdu. O zaman insanlar, “Allah afetten korusun” ”Ya settar, yardım et.” derler.

Türkmeneli bölgesinde genellikle yağmurun çeşitleri vardır: ilkbahar yağmuru, çise, sis, pele, ne nem vb . adı geçen yağış çeşitlerinden pele, yavaş yavaş yağar, toprağın özüne işler. Bu yüzden de pele en hayırlı yağmur çeşidi hesap edilir. “Pele bereketli yılın elçisidir, yağdıysa ekmek bol olur.” derler. Yağmur yağmada gecikirse, mahsulün kıt olduğu yılları hatırlatır. Yağmur dileği ile “köse geldi”.) , “çemcele kız” merasimlerine hazırlık yapar, yağmur duaları okurlar (Zabit, 1962:113-114, Dakuklu, 1970: 153).

Yağmurla ilgili dinsel inançlar : Tanrı’nın yardım ve rahmetini kazanmak için halk belirli bir günde bir araya gelerek toplanırlar. Toplantı genellikle bir ırmağın kıyısında veya bayırlarda düzenlenirdi. Toplantı ya bir şeyh ya da bir cami imamı kılavuzluk ederek dinsel konuşma öğütler ve peygamberin hadislerinden okurdu, Tanrıya yalvararak halkı kuraklıktan, açlıktan kurtamı isterdi. Bu konuşmalardan sonra “yağmur namazı” adlı bir, namaz kılınırdı. Namazdan sonra kurbanlar kesilir pişirilip öğle namazından sonra yenilirdi. Bu pişirilen yemeğe “yağmur aşısı” denilirdi. Herkes türlü dua ettikten sonra ayrılırdı.

2.2.5. Mevsimler

Türkmenler İslamiyet benimsedikten sonra, dedelerinden kalan halk inançlarını da sürdürdüler. Böylece halk, yağmur kesilince kendi inanişına göre uzun çağlar boyunca bu gelenek ve görenekleri unutmadı. Onun için Irak Türkmenlerinin yaşadıkları bölgelerde, halk inanişının etkisi yaşamın her bir alanını kapsamıştı.

Köse geldi:

Gençler bir araya toplanarak “köse geldi.” için dört genci seçerler, Birinci gence, beyaz kumaştan hazırlanmış bacaklara geçirilen bir giysi giydirilir ve boynuna bir çingirak takılır yüzüne kazan isi sürülür. Buna köse denilir. İkinci gence, kadın elbisesi giydirilir, buna da gelin denilir. Üçüncü genç bir eşeğin üzerine torba ve çuval atarak eşiği sürer, dördüncü ise elinde bir değnekle kapılara vurarak dilenci rolünü alır. Bunları izleyen, bunlarla bir araya toplanan kadın, erkek ve çocuklar hep birlikte:

Allah bir yağız eyle

Dam duvarı yaş eyle

Ağam burdan geçende

Yemenisin yaş eyle

derler.

Dilenci rolünü alan genç evlerden topladığı un, pirinç ve diğer eşyaları alır. Torba ve çuvallara doldurur.

Evlerden verilen hediyeler geçikirse,

Vereni hatun ossun

Vermeyeni katır ossun

diyerek yüksek sesle bağırırlar bir de:

Dura dura yorulduk

Tütünüzden boğulduk

Açın anbar ağzını

Verin Allah borcunu

Böylece evlerden toplanan parayla kurban alınırdı. Bu olay en fazla öğleden veya yatsıdan sonra yapılırdı. İkinci ya da üçüncü gün köyün bir alanında yemekler pişirilirdi, herkes tanrıya dua ederek yağmurun yağmasını dilerdi.

Çemçele kız:

Çemçe kız aş ister,

Allah'tan yağış ister

Böyle başlayan bir mani ile gençler akşamleyin sokakları gezerdi. Gencin biri, yırtık pırtık bir elbise giyerek yüzünü kazan isiyle boyardı, elinde ağaçtan yapılmış al-yeşil paçavra giydirilmiş uzun boylu bir oyuncak taşırdı. Buna (çemçe kız)adı verilirdi sokakların çocuk ve gençleri, mani söylerken kapılar çalarak dilenirlerdi. Evlerin yanından geçtiklerinde kapı ve pençerelerden üzerlerine su serpilirdi. Kerkük hoyratları ve manilerinde yağış üzerine söylenmiş parçalar eksik olmamıştır:

Yağış yağar hanavlar,

Felek he miskin avlar,

Feleğin adetidi,

Dayim he miskin avlar

Yağış yağar sesi var,

Kar yağar havası var,

Gideğ felek yanına

Göreğ bizde nesi var

(Benderoğlu Abdullatif, a, g. e. s. 99-101)

2.2.6. Bilmeceler

Irak Türkmen folklorunda geniş bir yeri olan bilmeceler, hiç kuşkusuz, hoyratlar, atasözleri, muhtelif halk inançlarını yansıtan hikâyeler gibi anonim halk edebiyatının önemli bir kısmını teşkil eder. Bu konuda yapmamız gereken incelemelerin, folklor bilimi yönünde taşıyacağı değerin çok büyük olacağı şüphe götürmez bir gerçektir, konuyu daha etraflı bir şekilde aydınlatmadan önce bu hususun üzerinde durmanın nedenlerinde başlıcası da zaten budur.

2.2.6.1. *Bilmecelerin Anlam ve Çeşitleri*

Bilmece sözlük anlamı bakımından *nitelik ve nicelikleri anlatılarak bir şeyin adını sormak* demektir (Kerkük, 1972: 6).

Tarihi kaynaklar milletlerin ilkel devirlerinden beri bilmecelere sahip bulunduklarını kaydediyor, bilmeceler okuma ve yazma bilmeyen insanlar tarafından yaratılmış zamanla, uygarlığın ilerlemesiyle bilmecelerde çoğalmış

Yeni bilmeceler ortaya çıkmıştır. 11. yüzyılda Mahmut Kaşgar'ının (Divan-i Lügat Türk) kitabında bilmece kelimesine topuzgunan. tapuguk ve tab zuğ kelimeleriyle işaretlenmiştir. Fakat Türk Halk bilmecelerinin bilinen en eski örnekleri Codex Commanicusta) da bulunup bir hayli neşriyata konu teşkil etmiştir. Irak Türkmenlerinde ise bu sözcük “Tapmaca” şeklinde söylenmektedir. Bilmeceler bir zekâ ve muhakeme usulüdür denebilir, çünkü keskin bir sahip olmayan insanların bilmece çözümündeki başarısızlığı hemen ortaya çıkar. Benzetme (teşbih) ve tasvir sanatları bakımından eşsiz olan bilmeceler aynı zamanda düz yazı ve manzum şiirinde pek canlı örneklerini kapsamaktadır. Irak Türkmenleri arasında bilmece ihtiva eden hoyratlara da geniş bir yer verildiği görülmektedir. Şimdi söz konusu ettiğimiz bilmece çeşitleri hakkında bir fikir edinmek amacıyla aşağıda birkaç örnek verelim:

Mensür Bilmece

1. Bir kızım var bir gözü var(iğne)
2. Gece gündüz seleşi (saat)
3. Baldan şirin baltadan ağır (uyku)

Manzum bilmece:

Gider gider yerinde

Altun kemer belinde

Gece gündüz yol eder

Gene durup yerinde (değirmetaşı)

Irak Türkmenlerinin Yaşamında Bilmecelerin Yeri:

Uzun yıllar köylerimizin şehir veya kasabalara olan bağlantıları zıftı kış mevsiminin gelmesiyle köylerin memleketle büsbütün ilişkileri kesilirdi. Yağmurlar başlayınca artık sularla kapanan yollar, insanlara geçit vermez ve böylece köyleribütün bir kış boyu kabuğuna çekilmek zorunda bırakırdı. Bu aylarda geceler uzun, gündüzler ise puslu ve geçmek bilmezdi. Bu yalnızlığı ve günlerin tekdüzeliğinin verdiği sıkıntıyı dağıtmak, yaşamlarına çeşni katmak amacıyla köylüler günler düzenlerler birbirlerinin evlerinde toplanarak eğlenirlerdi. Çeşitli oyunların oynandığı, karşılıklı atışmaların yapıldığı bu eğlentilerin en temel öğelerinden biriside bilmecelerdi (Kerkük 1972: 9-10).

Köyler için düşünülen bu hususları şehirle için de aynen söylemek mümkündür, zira o zamanki şehirleri köylerle karşılaştıracak olursak aradaki büyük farklara rağmen şehirlerin birçok yönleriyle yine aynı ilkel şartlar altında yaşadığını söyleyebiliriz. Ama aradan uzun yılların geçişi ve bugünkü uygar dünyanın temel taşlarından sayılan birçok yeni buluş ve araçların evlerin sınırını bile aştığı bir çağda bilmecelerin artık tamamen değılsede kısmen unutulduğunu söylemek gerçeğı ifade etmekten başka bir şey değildir.

Irak Türkmenleri daha öncede kaydettiğimiz gibi bilmeceyi (tapmaca)şeklinde ifade etmekte, bilmece sorulurken (bul nedir)sözüyle başlar am bu bizde daha fazla dil özelliklerine uyularak (tap nedi)diye sorulmaktadır. Bilmeceler uzunyıllar boyunca can sıkıntısını gidermek veya herhangi bir boşluk anını değerlendirmek için bir araya toplanan halk güzelce eda ettikleri eğlence vesilelerinden birini teşkil etmiştir. Uzun gecelerin ezici ve üzücü yalnızlığını çekmektense her gece bir komşunun evinde toplanarak çok yorucu geçen bir günün sefasını sürmek kadar güzel hiçbir şey tasavvur olunamaz. Oturanlar ilk önce eğlence olsun diye birbirlerine mesel satmaya başlarlar, birisi “Top nedir Tapış nedir?” diye başladığı bir(tapmaca)söyler. Diğerleri sorulan bilmeceyi bulmak için düşünmeye dalarlar icabında:

-Gözden görülü, yohsa görülmez

-Yilini yohsa yilinmez

-Suda yaşa yohsa havada

-Diridi yohsa ölüdü

Kabilinden sorularla bilmecenin çözümüne yaklaşma bakımından herkes kendine göre bir sonuç çıkarmaya çalışır. Bu arada bilmeceyi sorana çözümünü söylemesi için bir köy veya bir kasaba bağışlanır. Bilmeceyi soran bu büyük bağış karşısında bilmecenin çözümünün ne olduğunu ister istemez söylemek mecburiyetinde kalır. Buna rağmen söylemeyecek olursa oturanlardan biri:

Sene Bağdadı veremdi sele? Der. Bilmeceyi soranda:

Kendisine Bağdadın verilmesi icap edince bilmeceyi soran bulmayana

Bağdat'ı yiyim

İçiyim

Çenekeve sıciyım

Tapmacamı nişin tapmadıv

Et götünden kapmadıv

Et yağlıdı

Çenekeve bağlıdı.

Veya:

Men mindim al ata

Sen mindiv kotur begire

Men zıhtaladıgca baldan yağ yerem

Senzıhtaladıgca kanan irin yesen

Ve:

Men çağırdım at gessin

Sen çağırdıv at gessin

Menim için bir al al geldi

Seniv için bir tazı geldi

Men mindim al ata

sen mindiv tazıya

Çağırdım Bağvancı

Bir teruzü geti.

Sen el attu tazının..... diyerek bilmecenin çözümünü söyler ve böylece uzun uzun oturup düşünmekten ve kafa yormaktan bunalan çözücüler rahat bir nefes alır ve bu arada işin başlandığı gibi pek tatlı bir biçimde kapandığı görülür(Aydın Kerkük. a. g. e. s. 13).

2.2.6.2. Irak Türkmen Bilmecelerinde Konu

Türkmen folklor araştırmalarında 400'den fazla bilmeceyi konu bakımından(elbette cevaplarına bakarak)incelendiğinde çok sayıda ana başlıklarda toplandığını gördük.

-Yiyecek ve içeceklerle ilgili bilmeceler:

-Sebzelerle ilgili bilmeceler.

-Meyvelerle ilgili bilmeceler.

-Kuru yemişlerle ilgili bilmeceler.

-Tabiatla ilgili bilmeceler.

-İnsan organlarıyla ilgili bilmeceler.

-Dinle ilgili bilmeceler.

-Eşyalarla ilgili bilmeceler.

-Süs eşyalarıyla ilgili bilmeceler.

-Giyeceklerle ilgili bilmeceler.

-Müzik-çalgı aletleriyle ilgili bilmeceler.

-Hayvanlarla ilgili bilmeceler.

-Ölüm ve ahiret inancıyla ilgili bilmeceler.

-Ağaçlarla ilgili bilmeceler.

-Çeşitli bilmeceler.

Numuneler

-Abdest alı namaz kılmaz

Cemaatten geri kalmaz(ölü)

-Ağ ilan ağzın açar

Qere ilan vurar geçer (i ne-iplik)

-Al geti alvar geti

El degmemi  ağaçtan

Kohlanmamı  g l geti (gelin)

-Alaca nimder

Kulpunu d nder(ig)

-Allah yapar yapısını

Demir açar kapısını(karpuz)

-Altı deri üstü deri

 inde var bir avuç darı (incir) (Asafo lu, 2010: 70)

2.2.7. Kerkük Hoyratları ve Manileri

Irak Türkmen folklorunda şiir gücü ve zenginliği açıdan dikkat çeken hoyrat ve maniler yalnız dört mısıala büyük manalar ifade eder. Kerkük folklorunda büyük uzman sayılan Ata Terzibaşı hoyrat hakkında sunları yazmaktadır: (Kerkük'  andı ımız zaman ilk olarak hoyratı hatırlıyoruz, hoyrat kelimesini duydu umuzda ise Kerkük'  hatırlarız. (Pa ayev, 1998: 85).

20. yüzyılın ba larında olduğu gibi hoyrat ve m nile bugün bile yerini kaybetmemi tir. Bunun nedenini her şeyden önce hoyrat ve manilerin yürekleri fethetmesinde, düşünce zenginli inde, veciz bir dille söylenmesinde, tabili inde, konu bakımından  e itlili inde aramak gerekir.

Hoyratla dikkat çekici söylentilerin en  onemlilerinden birisi de Türkmen büyük ustalarından sayılan Abd lhekim Rejio lu şunları söylemektedir: Milletimizin vicdanı, diline dayandığından dolayı hoyratlarımız, sonsuza kadar aynı sevgi halesi  inde yava acak. Çünkü onlar millî varlığımızın ayakta kalma sebebidir (Rejio lu, 1963: 38).

Ölümsüz sanat eserleri seviyesine ulaşan, milletin dününü, bu gününü, gelenek ve göreneğini, yaşama biçimini öğrenmede benzer siz hazine olan hoyrat ve maniler, cinaslı ve adi kafiyeli olmak üzere iki kısma ayrılır. Cinaslılar hoyrat, cinassızlar isen mani adını alır. Halk içinde (sağ sikke) halis altun gibi tanınan, Ata Terzibaşı'nın gönüllerden fışkıran içli duyguları bin bir sadakatla yansıtan parlak ayna adlandırdığı hoyratlar, tam ve eksik cinaslı olmak üzere iki kısma ayrılır. Tam cinaslı hoyratlarda cinaslı hoyratlarda cinaslar, harfi harfine uygun olur:

Nece dağlar,

Karşıda nece dağlar

Yetim yanağı bilir

Göz yaşı nece dağlar

Eksik cinaslı hoyratlarda ise bazen cinası oluşturan kelimeye bir iki harf ilave edilir, bazen harf düşer, bazen değişir, bazen da harf, kendisinden önceki kelimenin sonuna veya kendisinden sonraki kelimenin önüne ilave edilir.

Durdu gam;

Açdı yaram, durdu gam,

Men miskin olduğumçün

Üstüme kudurdu gam

Kanad ağlar;

Oh titrer, kanda ağlar,

Avam yaralı getdi,

Boyandı kana dağlar

Ata Terzibaşı, tam cinaslı hoyratlarıbasit ve bileşik olmak üzere iki kısma ayırır örnek verir:

Yaz bele;

Bahar bele, yaz bele

Katibin ne suçu var,

Hudam demiş yaz bele

.....

Derd meni;

Derd meni, yara meni

Ya al, yaradan, canım

Ya yetir yara meni

Hoyratlarda 1. 2. 4. mısralar kafiye uyar, 3. mısra ise serbest olur. Hoyratların büyük çoğunluğunda hece sayısı birinci mısradaki 3. 4. veya 5. kadar olduğudur.

Irak Türkmen hoyratlarında bahsederken araştırmacıların dikkatini çeken önemli konulardan en başta geleni (hoyrat) kelimesinin etimolojisidir. Hoyratlar Azeri Türklerinde (bayatı), Gagauzlarda (mani) Özbeklerde (aşule) (kuşık) Türkiye Türklerinde (hoyrat) (ayaklı mani) (kesik mani) ve isimlerle anılır. *Hoyrat* kelimesi Irak Türkmen folklorunda 4 biçimde telaffuz edilir, hoyrat_horyat; goyrat-goryat biçimi kullanılır. Kerkük'lü şair Osman Mazlum, 1951'de Bağda'da yayınladığı (Kerkük hoyratları) isimli kitabın (Giriş) bölümünde Kerkük şairi Hicri Dede'den hoyratın etimolojisi ile ilgili duyduğu malumatı sunmuştur. Hicri Dede'nin ihtiyardan duyduğuna göre bir zaman bazı gençler Kerkük'ün sokaklarında, mahallelerinde boşu boşuna gezerek nağme okurlarmış. Onlardan herkes nefret eder, onlara(horu) derlermiş. Hatta bugün bile aylaklık edenlere, işsiz güçsüz dolaşamlara (horu) derler. Hoyrat ve horyat kelimeleri de bu kavramdan çıkmış olabilir. (Kerkük hoyratları. (Derleyen, Osman mazlum), Bağdat 1951, s. 3-4.

Bu konuda araştırmacı İbrahim Dakuklu ise yukarıda geçen fikirden yana olarak şunları yazmaktadır:

Horyat lafzı ise garip, fakir, başıboş anlamlarına gelen Türkmanca (horu)-(hor) kelimesinden türemiştir. Kendi memduhi hakkında daha mübalağalı biçimde dile getirmiştir. Hristiyan sofizminin (Hakikat-i iseviye) konusunda isa aleyhisselam ile hak teale arasında zira sarhoşlar ve ayyaşlar, geceleyin mahallelerinde bu dörtlükleri söyler, gecenin geç saatlerinde insanları rahatsız ederlerdi (Dakuklu, 1970: 97). Irak Türkmen edebiyatında uzun süren horyat tartışması bizim çalışmamıza sığmayacağı ve bu konuya karınca kararınca bakarak şu şekilde son verip birazda maniden anlatmak çabasına geçmek istiyoruz. Folklor bilgini Ata Terzibaşı, (hoyrat)kelimesinin etimolojisinden bahsederken hoyrat kelimesinin manilere sonralar ait edildiği fikrini savunur (Terzibaşı, 1966: 54)

Türkmen folkloruyla ilgilenen herkes bilir Ata Terzibaşının, Hiçri Dede'nin, Osman Mazlum'un ve İbrahim Dakuklu'nun kanaatini doğru buluruz. Biliyoruz ki, din adamları, insanları şiir nağme raks gibi manevi kaynaktan mahrum etmek istemişler ve bunların yanı sıra hoyrat ve manileri da dine aykırı bulmuşlar. Şiir, nağme hoyrat söyleyenleri ve raksedenleri takip etmişler. Yüzyıllarca hep dini devlet olan Irak'ta ve Kerkük yöresinde de durum böyleydi. Hoyrat söyleyenleri bizde olduğu gibi aşağılamış, onları (horu), yani aylak haylaz adlandırmış öbür dünyada cezalandırılacaklarını söylemişler. Bu yüzden birçok sanatçı korkmuş ve bu türleri icra etmekten korkmuşlardır.

2.7.1. Maniler

Mani kelimesinin etimolojisinden bahsederken kelimenin hem (mani) hem de mani biçiminde söylendiğini dikkate alınmalıdır. Birçok araştırmacı, (maninin) Arapça (mana) kelimesinin çoğulu (meani)den türediğini yazarlar. Maniler bazı özelliklerine göre hoyratlardan farklıdır. Hoyrat ve maniler, biçim ve mazmun açısından farklıdırlar. Biçim bakımından manilerin tüm mısraları 7 heceli olduğundan hoyratların birinci mısrası belirsiz hece sayısına yani 3, 4veya 5 heceye sahiptir.

Aşağıda hece bölümü bakımından birbirinden farklı manilerden birer örnek vermekle yetineceğiz. Mısraları 3, 2, 2 ve 2, 2, 3 biçiminde olan maniler:

Bağçayam, baram sene;

Heyvayam, naram sene

Gevliv bir fikretmesin

Ölğnce yaram sene

.....

Yağış yağar göllere,

Bülbül konar güllere

Menim vefasız yarım

Salıb meni çöllere

.....

Mısraları 3+1+3 ve 3+4 biçiminde olan maniler;

Dıvara daş koymuşam;

Yğrunda baş koymuşam

Gözlerimde kan geli

Adını yaş koymuşam

.....

Ekinim ekiliri

Sünbülüm tökülürü

Zülfüvden bir tel gönder

Kefinim tikiliri

Mısraları 1+2+2+2 ve 2+2+1+2 biçiminde olan maniler:

Ay çıhdı bedir Allah,

Can dost nezir, Allah

Ya canım cana yetir

Ya cana sabır, Allah

.....

Kaşır gözür zil kimin

Titrer kızıl gül kimin

Kapında abdal oldum

Alıp satma kul kimin

.....

Mısraları 2+1+4ve1+2+4biçiminde olan maniler:

Bağça bar üstünedi

Hayva nar üstünedi

Bu zamanın hoyratı

Hamsı yar üstünde

.....

Çol yerin cayranıyam

Yar boyuv hayranıyam

Nahsı yoldan gelibsen

O yolun kurbanıyam

2.7.2. Ninniler (Beşik Nağmeleri, leyleler)

Irak Türkmenleri arasında ananın çocuğuna karşı duyduğu sevgiyi, onun hayatına dair beklenti vb. duyguları yansıttığı birtakım dörtlüklere (leyle) denilir. Küçük çocukları uyutmak için söylenen bu dörtlükler, özel bir ezginin yaratılmasıyla Beşiğin sallanmatemposuna uygun bir biçimde okunur. Leylelerin ezgisiyle şu deyimleri de kullanır:

Leyle balam leyle

Leyle gözüm leyle

Leyle canım leyle

Leyle şirinin leyle

Ülle balam ülle

Üç aylık çocuğun, emdiği sütle anadilinin güzelliği o çocuğun belleğinde yavaş yavaş bu dörtlüklerle pekiştirilir. Bu dörtlükler, genellikle yaşamın acılarını, çocuğun sağlıklı büyümesini ve kötülükten korunmasını içeren dokunaklı sözlerden oluşmaktadır. Kimi kadınlar, çocuğu emzirirken- süt verirkende leyle söylerler... bu dörtlükler, sözlü halk edebiyatımızda çocuklarımız için içtenlikle dolu duygu ve sevgi konuları içerir. Irak Türkmenlerinde bu dörtlüklere(leyle) Azerbaycan'da (layla) Türkiye'de ise (ninni)derler. Leyle veya Leyla söylenirken sonunda iki mısralı nakaratlar yer alır: Mesela:

Oyağ kallam yatınca

Beklerem ay batınca

Kolum yastığ ederem

Sen hasıla çatınca

Leyla balam leyla

Leyle gülüm Leyla

.....

Leyla diler

Yatıbdı, Leyla diler

Vurgun yuhu salıbdı,

Mennen bir Leyla diler

Ülle balam, ülle,

Ülle ruhum, ülle, (Abdüllatif Benderoğlu, a. g. e. , s. 44)

Beşik nağmelerinin şiirsel vezni, musiki dili basit ve belirgin beşik nağmeleri, özel usluhta söylenir. Ana beşik başında oturup oturup beşiği yırgalar, beşiğin ritmine uyarak alçak sesle yarı söyleme, yarı tumturaklı konuşma, üslubuna bir eda ile söyler.

Hoyrat ve manileri herkes yazıp söyleye bildiği halde, layla ve okşamaları yalnızca analar düzer ve söyler. Laylalar bebeği uyutmak, sakinleştirmek için söylenmiştir:

Layla edim men dayım,

Yuhun olsun mülayım,

Hudama çoh yalvarram

Olasan benim payım

Leyla balam, Leyla,

Leyla ömrüm, Leyla.

.....

Yağış yağar göl olu,

Kervan geçer, yol olu

Seniv ahırşer nenev

Yatmaz yatmaz, kör olu,

Leyla balam, Leyla

Leyla gözüm, Leyla.

.....

Irak Türkmen folklorunda Leylalar hoyrat ve maniler gibi içinde dilek, dua hastalıktan kurtulma, nazar değme hatta gam keder hüznün ifadeler içerebilir. Mesela:

Leyla ederem naçar,

Leyla derd ögün açar

Hudama çoh yalvarram,

Belki derdivden geçer

Leyla balam, Leyla

Leyla ömrüm Leyla

.....

2.8. Okşamalar

Irak Türkmen folklorunda çok yaygın bir şekilde varolan okşamalar yalnızca analar değil, nine teyze, hala ve diğer yaşlı kadınlar da söylerler. Bebezsiz ev düşünülmediği gibi, okşamasız evi de tasavvur edilmez okşamaların geniş çapta yayılmasının nedenini bunda aramalı. Okşamalar, laylalara benzer, fakat bu benzerlik zahiri benzerliktir.

Okşamalar, çeşitli yerlerde, makamlarda söylenir ve çeşitli fonksiyonlar icra ederler. Okşamalar Irak Türkmen folklorunda da 2 ve 4 mısralı olmakla iki kısma ayrılır ve dilek-istek, ilgi ve şefkat, eğlendirme fonksiyonlarını yerine getirir. Mesela;

Ataram tutaram seni,

Şekere kataram seni

Akşam babav gelende

Gucuna ataram seni

.....

Kızım kızlar içinde

Altun hiçil gıçında

Kızıma dilekçi geli

Bugün yarın içinde

.....

Okşamar, derin hasret ve özlemi dile getirme açısından da dikkat çeker;

Günde men;

Kölgede sen, günde men

İlde kurban bir olı

Kurbanıvam günde men

Kurbanam özüm sene,

Heketim, sözüm sene

Işıklı yıldız kimin

Tikmişem gözüm sene

.....

2.9. Matallar

Irak Türkmenlerinin sözlü halk edebiyatı alanında, önemli bir konumu olan matalların tarihi en eski çağlara dayanır, sözlü edebiyatta ise her bakımdan zenginliğini gösteren bu tür, halkın yaşamındaki izleridilden dile zaman ve mekan ötesine taşır. Sayıya gelmeyen matallarımız ne yazık ki yayın alanına istenilen düzeyde geçmemiş ve toplanmamıştır. Ancak bir veya iki kitap hariç, arasına gazete ve dergilerde kimi örnekler yayınlanmışsada bu zengin halk ürününün düzenli ve bilimsel bir biçimde inceleme ve araştırılması bile yapılmamıştır. Bunun da nedeni her bir anlatıcı ve derleyicinin eşidip dinlediği matalda yarattığı belirli değişikliklerden ile gelmiştir. Yıllar geçtikçe kuşaktan kuşağa, ağızdan ağıza geçen bu matallarda yaratılan değişikliklerin etkisi altında temel sayılan varyant da birçok önemini yitirmiştir.

Matalların özelliği:

Halk yaratıcılığının önemli bir bölümünü içeren Matallar, halkın geçmişte yaşadığı koşullar ortamından, gelenek ve göreneklerinden, dünya görüşünden görünüşler sunmakla birlikte gelecek kuşaklar içinde büyük deneme ve derlerin saptadığını açıkça ortaya koymuştur. Kimi uzun, kimi de kısa olan matallar dil bakımından da halk dilinin özelliklerini korumuştur. Matalların olağanüstü veya gerçekçi nitelikleri göz önüne alınırsa hayal ürünü olduğu da belirlenir.

Matal Türleri

Irak Türkmen matallarını altı bölüme ayırabiliriz:

1.Aşkla ilgili Matallar

Türkmen aşk matallarında en görkemli konulardan biri matalın kohramanı olan aşk odunda kıvranan âşık, matalın sonunda sevgilisine kavuşamaz, kavuşursa bile onunla evlenemez.

2-Hayvanlarla ilgili Matallar

Eski Türk toplularında hayvanların (inek, öküz, ceylan, yılan, çeşitli kuşların) insan yaşamıyla olan bağlantısı kesilmediği gibi bu hayvanların matallarımızda geniş konum ve önemleri sık-sık vurgulanmıştır.

3-Öğretici ve Eğitici Matallar

Çağlar boyu Türkmen boylarının yarattıkları tecrübeli yaşam ortamında, halklarla birlikte buluşup elde ettikleri denemelerin kaynaşmasıyla ortaya zengin öğretici ve eğitimci matallar çıkmıştır .

4-Din ile İlgili Matallar

5-Büyü ile ilgili Matallar

Bu gibi matallarda uzak geçmişin izleri açıkça görüldüğü gibi, İlkel toplumların inanişına bağlı olaylar canlanır. İnsanın taşa ve hayvana, hayvanın insan ve taşa dönüştürülmesi, devlerin kötülükleri betimlenir. Bu büyülü olaylara karşı direnmek, başkaldırmak matalda adı geçen matal kahramanın olağan üstü gücüyle ilgilidir.

6-Kahramanlıkla İlgili Matallar:

Çeşitli dönemlerde ve yaşam kapsamında her türlü zulma karşı mücadele veren halk bireyleri gösterilen kahramanlıkları gösteren masallardır.

Matalların Başlangıcında Geçen Deyimler:

Aman aman içinde

Karbil saman içinde

Deve dallallığ eder

Eski hamam içinde

Hamamçının taşı yoh

Peştamalin ortası yoh

Köyümüze bir tazi gelip

Boynunda haltası yoh

Yalan bir yalanydı, serçe pehlevanydı, serçeye yüklediler palanı, kırh yerden çektiler kolanı, kolbakaydan, Tospaka, getti kebin kesmeğe, inek balasın mindi, getti kulağ asmağa.

Bir varydı bir yohuydu, yalan gerçekten çohuydu, yalanı koydular çuvala, dayadılar duvara, geçeği koydular kavluğa, astiller kazuğa, aman aman içinde, ğerbil saman içinde, deve dallallığ eder eski hamam içinde hamamçının

Daşı yoh, peştamalı ortası yoh, bire ye vurdular palanı, otuz iki yerden çektiler kulanı, dedi: Aşk ossun sene, nece uydurdı bu yalanı ?

Varydı yohudu, yalan gerçekten çohuydu, derelerden yel kimin, tepelerden sel kimin , Hamze-yi pehlivan kimin, bu dar-ı dünyada bir varydı.

-Matal matal mat atar

Bir kişi hurma satar

Hurmanı geti men yim

Bahah kim borca batar

-Matal matal matına, şeytan mindi atına, kamçisini dolantırdı, dolantırdı çaldı(.....)başına.

Matalların Sonundaki Bitiş Formülleri

-Havadan üç alma düştü, biri benim ağzıma, biri matal diyenin ağzına, biri de(.....)ağzına.

-Mende gettim, bir şey vermediler.

Matalların ortasında geçen deyimler:

Az gettiler, uz gettiler, dere tepe düz gettiler.

Matallarda Kullanılan Geçiş Formelleri:

Keçel oğlan, matallarda tanınmış bir kişidir. Matalların başında o kadar önemli rolü bulunmaz, ama matal sürdürükçe, atılğanlığı, yiğitliği, doğru dürüstlüğü belirlenir, çarpışmalarda utküyu kazanır. Matalın sonunda başına geçirttiği deriyi atar ve güzel bir genç gibi görünür(Mehammed Hurşid, a. g. e. , s. 98).

Keçel oğlanın vasfı:

Kaçsa tutulmaz

Oynasa utulmaz

Güleşe yihılmaz

Günnen evvel aldanı

Gün çıhsa aldanmaz

Irak Türkmen matallarının en yaygın olan şu matallardır: *Tittle, Horuzlu padişah, inad Horuz, Dovşan keçel oğlan, Tülkünün hilebazlığı, Menim ömrum Nalımın içinde yazılıb, hayın vezir, sas Tavuğun Telengi, Ehmed ve sıhirkar sahibi, palançı kızı, şah Abbas ve pinedız, kaf dağ, Zümürrüd Anka, Arzı Kamber, Gögerçinin otluğu, İlan Şahı, Hayasız Arvad, Fatmahan, palançı kızı*, önceden söylediğimiz gibi Irak Türkmenleri Masal kelimesi yerine matal kullanırlar.

2.10. Atasözleri ve Deyimler

Irak Türkmen folklorunun diğer türleri gibi atasözleri ve deyimler, halkın tarihini, gelişme evrelerini, hayat tarzını, dünya görüşünü, inanç ve itikadını, gelenek ve göreneğini vs. yansıtan, müstesna değere sahip hazinedir. Eskiden (durüb-i emsal) başlığı altında toplanan deyim ve atasözleri, hep birbirine karışarak geçerdi. Bu konu hakkında yazımızı hazırlarken elimizde bulunan:

1-Şakir s. Zabit'in (Kerkük'te içtimai Hayat (sosyal Hayat).

2- Avukat Ata Terzibaşı'nın (Kerkük Eskilersözü).

3-Mehmet Hurşit Dakuklu'nun(Eski sözler Bahçesi).

4- Gazenfer Paşaye'in 1979 yılında Bakü'de yayımladığı(Irak Kerkük Atalar sözü) kitapların sayısının azlığına rağmen önemli sayılır kaldı ki son yıllarda bu kitaplara eklenen bir kitap ise rahmetli İhsan Sıdık Vasfi tarafından hazırlanarak adına (Irak Türker'inde Deyimler ve Atasözleri) adı verilmiştir. İhsan Sıdık kitabında bu konu hakkında yeni fikirle vererek şunlar yazmaktadır. Deyimin atasözünden farklı olduğu açıktır. Deyim, normal anlamın dışında, söz ve cümleden çıkan bir durumu, bir kavramı bir niteliği, veya bir görüşü canlandırır. Atasözü ise, okıl ve tecrübe ile elde edilip yarar sağlayan, yol gösteren veya bir düşünceyi ortaya koyan bir kavramı yansıtır. pek az yerlerde deyimın atasözüne dayandığını görebiliriz. Örnek olarak: (Balığı suda pazarlamak) deyimının kaynağı (Balık suda parlanamaz) Atasözüdür. (At gelmeden ahır yapmak)) deyimının de (At gelmeden ahır yapılmaz) atasözünden alındığı bellidir. Bu gibi deyimler, alınmış oldukları atasözlerinin anlamına benzer bir anlam taşıyorlarsa da, bazen değişik anlam da taşıyabilir. Örneğin (Habbe habbe olur kubbe) tedbirli davranmakla az para veya maldan büyük bir miktar biriktirilir, anlamına gelirken, aynı atasözünde gelen (Habbeden kubbe etmek) deyimi, bir sözü yahut bir işi büyütüp karıştırma yada abartmak anlamında kullanılır) (Vasfi,2001: 9-10).

Irak Türkmen folklor çalışmalarında Atasözlerine ilk değinen büyük Türkmen şairi Hicri dede olmuştur. Hicri Dede 1928 yılında Kerkük'te bastırıldığı(yadigâr-ı Hicri)adlı kitabında (Durub-i Emsal) başlıklı şiirde, atasözlerinin işlediğini görüyoruz. Örnek olarak şiirden alınan birkaç mısraı aşağıya aktardık:

Sor mes'ele mes'eleye hekimol

Su damlaya olur göl

Ey yarı enis çare sazım

Elbette demir tavında (Anında) lazım yağmacı nukudu(parayı) verdi suya haydan ne gelirse giderde huya meyhör(şarapiçen) hiç sarabı zem eder mi?

Kimse ayranına turş(Ekşi)diyer mi?

Irak Türkmen atalar sözlerini ve meselleri üzerine ilk çalışma yapan araştırmacıların başında Ata Terzibaşı gelir. Terzibaşı. ata sözlerini şöyle tarif eder. (Atasözleri, halka yol gösteren çeşitli görüş ve düşüncelerin temsili olarak anlatan, başma kalıp biçiminde kısa, fakat geniş, hemde toplu anlamlı hikmet ifade eden kinayeli çekiçi ve yararlı söz ki halkın lisan hâli olmuştur.

Ata Terzibaşı şöyle der: Bu atazözleri tarif dışında kalan tabirleri, deyişleri, vasıfları, bedduaları , sövüşleri, teşbihleri ve içermez. Fakat ne yazık ki Ata Terzibaşı (Doğrulug dost kapısıdır), (kılı yağdan ayırmak), (yorğan getti, kovga bitti), (Allah deveye kanat verseydi, bütün damları yıhardı), (bir dertlinin derdinnen oderde düşen bili), (Eğri ağaç düz olmaz, rende vursan yüz yerden), (yatan aslan olursa, fırsat he oyağındı(uyanık olanındır) ve ayrı ayrı kişilerin ünlü deyimlerini atasözlerine dahil etmemiştir. Aynı zamanda Terzibaşı, atasözleri ve deyimleri birbirinden ayırmanın güçlüğüne de değinmiş, yayınladığı kitapta atasözü olmayan örneklerini bulunabileceğini de kaydetmiştir. Terzibaşı, onların sayı sının pek az olmasını da vurgulamıştır (Terzibaşı, 8.)

Terzibaşı'nın kitabında gerçekten atasözü olmayan deyim ve ifadelere rastlanır. Bu yüzden de araştırmacı, bu ifadelerin meydana gelmesi ve manasından bahsetmiştir. (Ağa bağından gül bağışlırı), (sığır başı küpde ası kalıp), (Ehmed ağaya anlat), (sakalını teraş etdi, eline güzgülü verdi), (kalanı tut kalan malımızdı)ves buna örnek verebiliriz. (Paşaye, . 216)

Araştırmacı Şakir Sabir, atasözleri ve deyimleri ayırt edememiş, hatta adi ifadeleri bile kitabına almıştır. Görüldüğü gibi araştırmacı yapı ve konu bakımından birbirine benzeyen, hatta ilk anda aralarında hiçbir farkın bulunmadığı zannedilen atasözleri ve deyimleri birbirinden ayırt etmede güçlüklerle karşılaşmıştır. Bize göre (Ata sözleri ve deyimler arasında keskin sınır hattının çizilmesi imkansız bir şey.

Atasözleri ve deyimler hakkında araştırma yapan ilim adamları kitaplarına çok sayıda atasözü ve deyimler almışlardır. Biz bu yazımızda o atasözlerinden birkaç nümüne vermeden bu konuya son vermeyeceğiz:

Ne söğü ağacınan bar gözler ne de arsızdan or ne beşde alacağım var, ne onda vereceğim Ekmek elden gelir, su gölden.

Bu hamır çoh su götürür

Bu ölü bu şivene değmez

-Ekmedik bastan, yemedik karpuz

-Evdeki hesap bazarda çıkmaz

-ilde ayda bir namaz, o da hakka yaramaz

-Karnı kuruldar, üstü parıldar

-Kazan yuvarlanır, öz kapağını tapar

-Kızım sene diyirem, gelinim sen eşit

-Eken öküz, biçen , biçen öküz harmana gelene ho....

-Ev buzovu cütde olmaz

-Adı biçindedi, orağı kırıldı

-Kuş var eti yilini, kuş var et yedirdilir

-Talihsiz uşağın anasını al aparı

Irak Türkmen folklorunda geçen (Arzu kamber)destanı ile ilgili atasözlerine ait birkaç örnek sunuyoruz: (Kambersiz düğün olmaz), (Besleme yad ördeğin vatan arzular gider). İkinci örnek, hoyratın bir parçasını oluşturuyor ve etkileyici güce sahiptir:

Arzular gider;

Kamber arzular gider

Besleme yad ördeğin

Vatan arzular gider

Irak Türkmen folklorunda bayatı ve Leylalarla kullanılan onlarca atasözü ve deyim mevcuttur. Burada hoyrat ve laylaların atasözleri oluşturduğu mısralardan birkaç örnek verelim: (Geçme namerd köprüsünden koy aparsın su seni), (terezin eğilende her gelen bir daş atar), (Bilene bir bilmeyene bir ohu), (Eğri ağaç düz olmaz rende vursav yüz yerden), (Giden gün geri dönmez rende vursav yüz yerden), vs

Irak Türkmen folklorunda bütün mısraları atasözünde oluşan bayatılara da rastlanır. Mesela:

Ekme bitmeyen yere

Can ver itmeyen yere

Ayaglar nece varsın

Gönül getmeyen yere

2.11. Irak Türkmenleri Âşıklık Geleneği

Türk Dünyasının birçok yerinde bulunan folklor hazinesinde destanlar ve âşık edebiyatı büyük yer işgal eder. Fakat Irak Türkmen folklorunda durum ayrıdır. Yani ister Kerkük bölgesinde olsun, ister başka yörelerde olsun destan yaygın değildir. Yaygın olmamasının sebebini anlamak için ilk önce Türkmen folkloru hakkında geniş bilgilere sahip Azerbaycanlı ilim adamı profesör doktor Gazenfer Paşayev'i dinlemek lazım gelir. Paşayev kendi kanaatini şöyle ifade etmektedir: (Bize göre bunun nedenini safaviler döneminden sonra Bağdadın ve Azeri Türklerinin yaşadığı Kerkük yöresinin Osmanlı hakimiyeti altına girmesinde aramak gerçeğe uyarı sözü edilen dönemde Azerbaycan'da âşık sanatı ve destan yaratıcılığı gelişme dönemi idi. Osmanlılarda ise folklorun destan türü gelişmemiştir. Türkiyeli araştırmacı P. N. Boratav'ın fikrinde destanlar, Türkiye arazisine Güney

Azerbaycan'dan ve kuzey Azerbaycan'dan getirilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarından 1928 yılına kadar İstanbul'da 15'ten fazla destan yayınlanmıştır (Paşayev, 1998:279).

Folklor araştırmacısı Terzibaşı'nın“Kerkük Havaları”kitabında şu satırlar geçer: âşıklar eskiden şehirleri dolaşarak söz çalar, sözü ve bestesi kendisine ait havalar okurlardı. Şu anda Kerkük'te âşık yoktur. Eskiden vardı...(Terzibaşı, 1961: 6-7.)

Irak Türkmen folklorunun temsilcisi, âşık ve destanlardan bahseden İbrahim Dakuki şunları yazmıştır : Kerkük'te kör Abış (1911 yılında vefat etmiştir), Beşirde Halil Ahmed (1917 yılında vefat etmiştir).Dakuka bağlı imam zeynelabidin köyünde Kamber Ali (1906 yılında vefat etmiştir.) başkalarına ait destan ve şiirleri söylemişler. Hatta Kamber Ali, Şiir söylerken sesinin güzelliğinden dolayı sazına bülbül konarmış. Bir süre önce dünyasını değişen Tilaferli Aşık Rıza Abbo da ünlüydü. Onsuz düğün yapılmazmış. Onun çıraklarından Aşık Sadık Sazıgüzel'e herkes saygı gösterir. Irak Türkmen folklorunda (Leyla ve Mecnun), (Yusuf ve Züleyha), (Ferhad ve Şirin), (Arzu Kamber) masal-destanları), (Koroğlu) ve(Aslı ve Kerem) destanları vardır. Şu anda Irak Türkmenlerinin sazla çalıp söyledikleri tek destan (Aslı ve Keremdir). Defalarca radyoda yayınlanan bu destanı Telafer bölgesinde çalıp söylerler. Irak Türkmen folklorunda yaygın destanlardan biri de Arzu Kamber'dir. Bu destan halk hayatını, inam ve itikadını, merasimlerini, gelenek ve göreneklerini yansıtırma açısından büyük öneme sahiptir.

Destanı, Kerkük'lü folklor araştırmacısı Ata Terzibaşı yaşlı bir kadının dilinden banda almış ve yayına hazırlamıştır. Terzibaşı, şöyle anlatıyor: “Dil açısından hiçbir mektebin etksi altında kalmayan sayın yaşlı hanımın konuşma diline hiç dokunmadan hikâyeyi kelime kelime, cümle cümle tespit ettim (banda aldım). Bu yerli ağız için günümüzün en güzel örneğidir”. Destanın Terzibaşı'nın yayınladığı varyatında benzer bayatıya rastlıyoruz. Fakat Kamber, Hoyratı azap çektiğinden dolayı söylüyor. Arzu'ya Tat oğlunun evine götürürken dolayı söylüyor. Arzu'yu tat oğlunun evine götürürken Kamber, beddua ediyor, Kamber hak aşığı olduğu için atın dizginini eline alıyor, gelinin bey evine getirilmesini engelliyor. Kamber'e atı kendinin sürmesini engelliyor. Kamber'e atı kendinin sürmesini rica ediyorlar. Kamber, önce razı oluyor, fakat hiddetlendiği için gözleri yaşla doluyor. Yolu görmediğinden at, ayağını eziyor. Kamberin ayağından kan fişkırıyor, ayakkabılarının içi kanla doluyor. Arzu'ya doğru doğrulup şu hoyrat söylüyor:

Hannan sevgilim, hannan,

Mehebbetir çılmaz kannan

Dizginini çekerek tut,

Dabanım doldu kannan

Arzu ise :

Hannan kamberim, hannan

Mehebbetiv çılmaz kannan

Dabanıvnan gelen kan

Gelsin benim gözümnen

Hoyratın söylüyor.

Hak aşığı olduğu için Arzu'nun gözlerinden yaş yerine kan akmış.

Tat, buna kızdı. Kayınbaba bir kamçı aldı eline, verdi Kamberi kamçı önüne. Bele vurdu bele vurdu, etdi özünü leş.

Döndü kamber yandığından dedi:

Tat oğlu külece boy,

Etdin han Arzuma toy,

Keresin men almışam,

ÜÇÜNCÜBÖLÜM

ATA TERZİBAŞININ HAYATI VE ESERLERİN

Ata Terzibaşı Kerkük'te uzun yıllar belediye memurluğu görevinde bulunan Molla Ömer Terzibaşı'nın oğludur. Ata Terzibaşı 1924 yılında Irak Türkmenlerinin başkenti Kerkük şehrinin Piryadiler mahallesinde dünyaya gelmiştir. O ilk, orta ve liseyi Kerkük 'te bitirdikten sonra, babasının çok arzu ettiği hukuk fakültesine yazılır ve 1950 yılında bu fakülteden en yüksek puanla mezun olur.

Terzibaşı hukuk diplomasını aldıktan sonra Kerkük'ün Mecidiye caddesinde bir büro açarak avukatlık yapmaya başlamıştır. Terzibaşı'nın ilim alanında kabiliyeti daha orta yaşlarda başlar. O anadili yanında, Arap ve İngiliz dillerini de mükemmel bir şekilde öğrenir.

Ata Terzibaşı yazı hayatına daha denecek yaşta başlamış olup ve ilk yazdığı yazılarını Kahire'de "el-risale", Beyrutta "el-edip", Halep'te "el-hadis", İstanbul'da "Türk Yurdu", Ankara da "Türk dili", gazete ve dergilerinde neşr etmiştir. Bunun yanında Ata Terzibaşı zamanında Kerkük 'te çıkmakta olan "Afak" ve "Kerkük" gazetelerinin daimi yazarlarından olup¹ Türkçe "Beşir" ve Arapça "el-sakafa-el-hadise" adlı haftalık gazetelerin kurucusu olmuştur.

3.1. Ata Terzibaşı, Hayatı ve Eserleri

Ata Terzibaşı hayatı boyunca Irak'ta Türkmen davasına gönül verip bir an olsun bu davadan geri kalmadı. O bütün eserlerinde Irak Türklüğünü belgeleştiren konulara geniş yer ayırdı. Onun için o çoğu zaman hükümetler tarafından devamlı takip altında kalarak izlenildi. Hatta 1959 yılının Mart ayında (Bağdat'ın 105 km güneyine düşen Hille Şehrine sürgün edildi. Terzibaşı hayatı boyu evlenmeyip ömrünü hep Irak Türkmen folklorunun, lehçesinin, edebiyatının toplanması için adanmış, tetkikine ve neşrine hasr etmiştir.

Yukarıda Hille şehrini dili getirdiğimizde şunu anlatmamız gerekir ki Hille Şehri çok kimseler tarafından Fuzulinin bu şehirde dünyaya geldiği yazılmıştır. Ata Terzibaşı da önde gelen Fuzuli şinaslardan olarak Fuzuli hakkında çok sayıda yazı yazarak bu yazıları kitap hâline getirmiştir (Terzibaşı, 2016).

Ata Terzibaşı hayatı boyunca evinin kapısını münevver insanlara tedkikçilere açarak evi ziyaretgahına çevirmiştir. Onu yalnız yurt içinden değil Türk dünyasının bir çok ilim adamları devamlı ziyaret ederek onunla fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu ziyaretçilerin en büyük heyeti 1994 yılında gerçekleşti. Oda Fuzulinin doğumunun 500. Yılı dolayısıyla Irak'ta büyük törene katılmak üzere Azerbaycan yazıcılar Birliği başkanı Anar, Enfarmasyon bakanı Sabir Rüstem Hanlı, Nizami Adına Edebiyat Enstitüsünün Rektörü Yaşar Karayev, (Edebiyat Gazetesi)nin baş yazarı Ayaz Vefalı ile birlikte Kerkük'te Terzibaşı hocayı ziyaret ettiler. O ziyarette Anar muallim ona Azerbaycan Yazarlar Birliğinin üyelik vesikasını sundu ve kabul etmesini rica etti. Terzibaşı bu davranışa çok sevindi (Paşayev, 2017:28).

Ata Terzibaşı çok yönlü bir bilim adamı olarak Iram Türkmen lehçesinin üzerinde geniş çalışmalar yaparak bu yolla Türk dili kurumunun üyesi olmuştur buna ilaveten o dilci, folklorşünas ve musikisunar diye tanınmıştır. Terzibaşı aynı zamanda çok başarılı bir gazeteci ve araştırmacıdır.

Kerkük diyalektinde rast gelinen bir çok fonetik ve gramatik konular hakkında geçici de olsa ilk defa söz eden Ata Terzibaşı olmuştur. Burada önemlidir ki, Türk kültür bilim adamları; Saadettin Buluç, Ömer Asım, Hamit Zübeyir, Koşay, Vehbi Cem Aşkun, Miroğlu Cemil, Irak'ı ziyaret etmiş Akademik A. Dili Zade, halk şairi Resul Rıza ve Azerbaycan dili tarihi üzere mutahassıs merhum profesör H. Mirzezade gibi Kerküklülerin konuşma dillerinin Azerbaycan dilinden farklı olmadığını gösteren ilk Kerküklü Alim Ata Terzibaşı'dır. Onlarca ilmi makalelerin müellifi Ata Terzibaşı (yazı dili, konuşma dili) adlı makalesinde edebi dilin mutlaka halk diline yakınlığı meselesini bırakır. O haklı olarak gösterir ki, edebi dil halk dili esasında formalaşmalı, yerli şivelerle kendi tesiri göstermelidir.

Terzibaşı bu konuda şunları dile getirdi: “Bir milletin yazı dili konuşma dilinin halk dilinden uzak kalması ise o dil için talihsizlik olur... Bizim Türkmen lehçesi Azeri lehçesine Türk lehçesinden daha yakın ve belki ikiz kardaşlar olmakla beraber, bütün bu lehçeler uzun bir tarih boyunca çeşitli sebeplerin tesiri ile birbirinden habersiz olarak geliştikleri hâlde aralarında görkemli farklar bilinmemiştir (Terzibaşı,1962).

Yukarıda söylediğimiz gibi Ata Terzibaşı hemde başarılı bir gazetecidir. Kerkük'te çıkan (Beşir) ve (Afak) gazetelerinin kurucusu olmuştur. 1961 yılında çıkan (Kardaşlık) dergisinin teşkil ve faaliyetlerinde onun rolü az olmamıştır.

Ata Terzibaşının halk karşısında hizmetleri büyüktür. Onun hizmetlerini büyük edebiyatçı Ali Marufoğlu güzel seciyelendirmiştir;

20. asrın birinci yarısında ölüme mahkûm edilen edebiyatımız 20. asrın ikinci yarısında Ata Terzibaşı'nın himayesinde yeniden dirildi (Kerkük, 1962).

Terzibaşı, kültür, edebiyat ve sanatın türlü dallarında verdiği eserleri arasında bir çok önemli konuları çağdaş görüş ve kavrayışla ele aldığından somut sonuçlara varmıştır. Ata sözlerini öteki sözlü türlerden ayırmak üzere tanımını yapmış, şiirin , çift kanatlı, tek dizeden oluşan atasözleri ile başlayışı, yerli havaların yerli ve milli malımız olduğu çığırlardan yol alıp tarihsel koşullarda geliştiği üzerinde durması ayrı ayrı değer taşır. Bayat makamının bizim yörelerde doğup başka ülkelere olduğunu belirtmesi birer buluştur. Eserlerinin yararlılığı da hesaba katılırsa eserlerinin değeri bir kat daha artmış olur. Kitap hâlinde basılan ve bilhassa folklorla ilgili olanları bunlardır. Kerkük hoyratları ve manileri. bilimsel yöntemlere bağlı kalarak bizde yapılan ilk folklor çalışmasıdır. Bu kitabın kapsadığı konuları önceleri (Kerkük) gazetesinde teker teker ele almış, basamak basamak ilerletip geliştirerek kitap hâline getirmiştir üç ciltlik olan bu eserin ilk ciltleri eski harflerle Kerkük'te basılmıştır.

Birinci ciltte hoyrat ve mani türlerini tarihi, edebi ve sanat yönlerinden incelemiş ve araştırmıştır. İkinci cildi cinashılara, üçüncü cildi ise cinassızlara ayırmıştır (Terzibaşı, 1973). Daha sonra yeni bilgiler ekleyişi ile kitabın genişletilmiş birinci cildinin yeni harflerle Bağdat'ta bastırmıştır. Terzibaşının Orak Türkmen folkloru kapsamında ikinci kitabı Kerkük Havalarıdır: Bunda Terzibaşı hoyrat ve mani türleri dışında kalan öteki ses sanat türleri üzerinde durmakta. İlk önce tek cilt halinde basılan eserin ikinci basımı inceleme ve araştırmasını daha derin daha engin biçimde geliştirerek genişletip iki cilt olarak bastırmıştı. Makam şinas ve araştırmacılar için paha biçilmez örnek bir kaynak sayılan kitap içerdiği bilgiler ve örnekler bakımından çok değerlidir(Terzibaşı, 1989).

Terzibaşı hocanın Irak Türkmen folkloru kapsamında yazdığı üçüncü kitap ise (Kerkük eksileri sözü)dür. Terzibaşı bu eserinde Kerkük'te yaygın ve kullanılan atasözlerini derlemiş bulunmaktadır. İlk derlemelerini gazetelerde konulara göre sınıflandırarak yayımlamışken, kitaba atasözlerini alfabetik sırasıyla almıştır. Böylece derlemiş bulunduğu malzemeyi kaç konuda tekrarla abartmanın önüne geçmiştir.

Ön sözde yaptığı tanım doğrultusunda uygulamaya geçerek, bu tanım dışında kalanları almamağa özen göstermiştir ve geçerli olarak benimsenen bu tanım ilk kez kendisi tarafından yapılmıştır. Bu eserinde Terzibaşı ayrıca, Türkçe'de ilk kez olarak bu yerli atasözlerini açıklamasında ve kullanım yerlerini gösterirken izlediği çok kısa özet ve kapsamlı anlatımı bilginlik seviyesinin üstünlüğünü yansıtmıştır.

Terzibaşı 'nın folklor kapsamında dördüncü kitabı ise Arzu Kamber Masalıdır. Bu kapsamlı ve canlı halk masalını coşku ve içtenlikle anlatan ve bu alanda becerikli olan bir Kerküklü hanım ağzından banda alıp, olduğu biçimde kaleme almıştır. Bu tipik masalı yayına hazırlarken masalı anlatan Rahmetli Kadriye Samancı adlı bir hanımın oğlu Rahmetli şair ve sanatçı Mehmet İzzet Hattatın çizdiği güzel tablolarla süslemişti. Halk tarafından geniş çapta tutulup ve sevilen bu kitap basıldıktan sonra Tebriz Şehrinde bastırılmıştır. Kitap az bir müddet içinde Türk dünyasının birkaç yerinde basımı yapılmıştır.

Terzibaşı'nın halk edebiyatımızdan derlediği ve kitaplığımıza armağan ettiği bu eseriyle ağız özelliklerini inceleme ve araştırma alanlarında pek değerli bir kaynak sağlamıştır (Terzibaşı, 1964).

Avukat, yazar, araştırmacı, gazeteci, folklorşinas, Fuzulişunas, Ata Terzibaşı 31 mart 2016 yılında Kerkük'te vefat etti, Musalla mezarlığında toprağa verildi. Terzibaşı'nın hayatının uzun yıllarını harcayarak yayınladığı eserler şunlardır;

Terzibaşı 29 yaşındayken ilk Türkçe eseri olan şarkı ve türküler (Bağdat,1953) Kitabı yayımlandı. İlk önemli eseri olan Kerkük Hoyratları ve manileri adlı 3 ciltlik kitabı 1955-1957 arasında yayımlanınca, Terzibaşı bir kültür araştırmacısı olarak büyük takdir topladı. Bu eserin üç cildinin bir arada yeni harflerle basımı (İstanbul, 1957) da gerçekleşti.

Bu eserin Bakü'de Kiril alfabesiyle (Kerkük Bayatlıları) adı altında basımında yapıldı.

Irak Türkmenlerinin en çok ilgi çeken folklor ürünlerini kapsayan bu eser kendisine Irak'tan başka Türkiye'de, İran ve Azerbaycan 'da büyük şöhret kazandırdı.

Daha sonra Kerkük Havaları (Kerkük 1961:198) ve Kerkük eskiler sözü (Bağdat, 1962) adlı eserlerini bastırdı. Terzibaşı, başyapıtı. Terzibaşı başyapıtı olan ve Irak Türkmenlerinin kültür tarihine ışık tutan Kerkük şairleri adlı eserinin ilk cildi (Bağdat, 1963) ile büyük bir çalışmaya başladı. Uzun yıllarını verdiği külliyyatın son 13. Cildi ise 200 de tamamlandı. Bu dev eserin 2. Baskısı 2012 yılında Türkiye de Latin harfleriyle yayımlandı.

Bu arada ilk uzun halk hikayesi olan Arzu Kamber başlıklı derlemesini önce eski harflerle (Bağdat, 1964) daha sonra Tebriz'de (1967) ve yeni harflerle İstanbul da (1971) yayımladı. Bu çalışmanın değişik baskıları Azerbaycan'ın başkenti Bakü 'de Arz-ı Qamber Kerkük Halk Destanı) başlığı neşredildi. Bu derleme çalışması (Türkmen Milli Destanlarımızdan Arz-ı Kamber Matalı) başlığı ile hem eski hemde yeni harflerle Erbilde (1999) yayımlandı

Arz Kamber Matalı ayrıca Sümer Merdan tarafından Fransızcaya çevrildi. Halk şairi Şemsettin Türkmenoğlu ise bu Halk hikayesini nazma çekerek yayımladı.

Ata Terzibaşı önceden söylediğimiz gibi durup dinlenmeden aşağıda sıraladığımız birbirinden değerli eserlerini neşretti;

2 ciltlik Kerkük Matbuat Tarihi (Kerkük, 2001/2. Baskı İstanbul)

3 ciltten oluşan Erbil Şairleri (Kerkük, 2004-2006/2. Baskı İstanbul, 2007)

Kerkük'te İmaret ve Tesislerin Manzum Tarihleri (Kerkük,2005)

Fuzuli'nin İcmali Aşk Kitabının Tercümesi kerkük, 2006)

3 ciltte oluşun Sergüzeşti Saadet (Kerkük, 2007)

2 cilt olan Türkmen Keşkülü (Kerkük 2007-2010)

Kerküklü Şeyh Rıza ve Türkçe Şiirleri (3 cilt, Kerkük, 2006)

Kerküklü Kabil (Kerkük 2007)

Kerküklü Faiz (4 cilt Kerkük 2008)

Kerkük Ağzı Türkmençe Sözlük (3cilt Kerkük, 2011-2015)

Ömrünü Kerkük Türkmen halkının kültürel dünyasına adanmış olan Terzibaşı Türkmenelinin ve Irak Türklüğünün belleği idi. O coğrafyada varlığı ve ideallerini yıpratmadan mücadele eden

3.2. Ata Terzibaşı'nın Derleme Çalışmaları

Ata Terzibaşı'nın derleme çalışmaları hakkında bilgi aktarmak hiçte kolay değildir. Çünkü o bir çok bilgi dalında kalem oynatarak uzmanlığını ispat etmiştir. Nitekim o dilcidir, folklorcudur, edebiyatçıdır, Fuzulişinastır, araştırmacıdır, gazetecidir, eleştiricidir hemde görev olarak hukukçudur.

Terzibaşı 94 yıllık hayatını Türkmen Kültürü uğrunda adayarak büyük zahmetliklere katlanmış hatta dünyanın her türlü keyf safasından bile kendini mahrum etmiştir. Terzibaşı ilim dünyasına başlaması için ilk önce Kerkük'te evlerde bulunan çok sayıda belgeleri elde etmek mecburiyetinde kalır çünkü her türlü ilmi elde etmek için kaynak en önemli etkindir onun anlattığına göre;

(Irak'ta yetişmiş Türk soylu ozanlarla ilgili genel nitelikteki eserler çok değerlidir, kaynaklar azdır. Ancak beş eserin adını verebiliyor. Böylece içine girdiğimiz bu işin başarılması hususunda karşılaştığımız engeller ve katlandığımız zorluklar pek çetin olmuştur). İşte bu yakınma Terzibaşı'ya ait olup ve haklı bir durum sergilemiştir. O uzun yıllarını bu işe ayırmış eline geçen yazma ve basma eserleri, divanları, antolojileri, dergi, gazete koleksiyonlarını elden geçirmiş, yalnız Irak'ta değil, Türkiye'de İran'da ve başka yerlerde yayımlanan eserleride izlemiş, onlardan yararlanmıştır.

Terzibaşı Kerkük'te herkes tarafından saygı ile karşılanıp çalışmalarında ona yardımcı olup ellerinde bulunan babadan veya dededen kalma kitapları, divanları, arşivleri ustada vermişlerdir. Terzibaşı bununla yetinmeyip şairlerin yakınları, dostları, arkadaşları ve çocukları ile görüşüyor. Eline ne geçirebilirse onlardan yararlanma fırsatını kaçırmıyor.

Bu uğraşma ve didinmelerin sonucu olarak, en doğru bilgileri ettiği ozanlar, derlediği atasözleri, Irak Türkmen Ağzı Sözlük için topladığı binlerce yerli kelimeler, Arzı Kamber Matalını toplama çabası başlıca kaynaklar onun kendi araştırmalarıdır.

Bir başkası çıkıp da konunun tümü üzerinde düşünmemiş çalışmamış, uğraşmamıştır. Onun için Irak Türkmenleri hakkında ve kültürüyle ilgili herhangi bir malumattan dolayı tüm dünya Türkleri Ata Terzibaşı'ya çok şey borçludur. Onun özverileri, çalışmaları olmasaydı, Türkmen şairlerini kimse tanımayacak bilmeyecektir. (Dizdaroğlu, 1969).

Ata Terzibaşı derleme kapsamında yüzlerce el yazması kitaba sahip, binlerce Kerkük hoyratlarının toplayıcı, yüzlerce atasözünün bir araya getiricisi yüzlerce Türkmen şuaranın hayatı ve sanatı hakkında ciltler dolusu kitapların yazarı, Kerkük'ün medarı iftiharındır mezarı nurla dolsun.

Irak Türkmenlerinin medarı iftiharı Ata Terzibaşı'nın hakkında yazılan çok sayıda en çok edebiyat şinaslığı hedef almıştır. Halbuki Ata Terzibaşı'nın folklor faaliyetleri hem Irak-Türkmen medeniyetini tanıtmak hemde bu medeniyetin, Azerbaycan, Türkiye, Suriye ve Güney Azerbaycan medeniyeti ile birlik oluşturduğunu göstermek için çok büyük bir ehemmiyet kesb etmektedir.

Ata Terzibaşı folklor faaliyetlerinde tedkik ettiği mevzuların menşeyini araştırmış diğer Türkmen bölgeleri ile mukayese etmiş ve uygun olduğunu göstermiştir.

Türk dünyasında çok sayıda yazar ve ilim adamları Ata Terzibaşı'nın özellikle folklor faaliyetlerini ele alarak çok önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Ata Terzibaşı'nın eserleri hakkında araştırma yapanların bir kısmı hayatı ve yaratıcılığında bahsettikleri yanında, bir kısmı da onun folklor faaliyetlerini hoyrat ve maniler, halk havaları, musiki usulleri ve besteleri şeklinde halk musikisi, destanlar ve atalar sözleri gibi medeniyet sahalarını fasl fasl işlemişlerdir. Bundan başka Ata Beğ'in çalışmalarında medeniyet alakalarına da yer verilmiştir.

Av. Ata Terzibaşı'nın bilim sahasındaki ünü, Irak sınırlarını aşarak Türkiye, Azerbaycan ve Ortadoğu ülkelerine kadar ulaşmıştır. Arap dünyasının saygın ve ciddi

edebiyat dergilerinde Kahire de (EL-Risale) Beyrut'ta (EL-Edip) halepte (EL-Hadis)te yazıları çıkan ender edebiyatçılardan biridir.

Ata Terzibaşı yaptığı geniş folklor çalışmaları sayesinde, Türkiye'de 50li ve 60lı yıllarda toplanan uluslar arası Türkoloji Kongrelerinde Irak Türkleri ile ilgili pek çok bildiri sunmuştur. Başta (Tür Dili), (Türk Kültürü), (Türk folklor araştırmaları), (Türk Yurdu), (Türk Edebiyatı) olmak üzere çok dergide yazı ve incelemeleri yayınlanmıştır.

Türk Ansiklopedisinde ki (Irak Türkleri) maddesi onun kaleminden çıkmıştır. Türkiye'de (Arz-ı Kamber Matalı Kerkük Varyantı) 1971, (Kerkük Hoyratarı ve Manileri) 1975, (Kerkük Havaları) 1980 adlı üç kitabı yeni harflerle yayınlanmıştır.

Ata Terzibaşı bu zengin çalışmalarını hayatı boyu emek ve büyük miktarda para harcayıp kurduğu evindeki kütüphane sayesinde yapmıştır. Kütüphanesi ayrıca Türkmenlerle ilgili olarak Irak'ta yayınlanan hemen hemen bütün gazete, dergi ve kitabı da ihtiva etmektedir.

Terzibaşı'nın başarı ile dolu edebî ve ilmî hayatını bir makaleye sığdırmanın son derece güç olduğunun idraki içindeyiz. Yüzlerce makale, bilimsel bildiri, 50 civarında kitap ile Irak Türkmenleri'nin kültürel belleği olmuştur.

Ata Terzibaşı özel hayatında da son derece mütevazı ve dost canlısıydı. Sözüne güvenilir, dürüst bir insan olarak tanınmakta ve herkes tarafından sevilip sayılan bir kişiliğe sahip idi. 50 yıllık meslek hayatını son derece başarılı geçirmiştir. Avukat olarak girdiği hiçbir davayı kaybetmemiştir. Haklı olduğuna inanmadığı müvekkillerin davasını kabul etmezdi. Terzibaşı yazılarında mutlaka belgeye dayanır ve araştırmalarında kaynak kişilere başvururdu.

SONUÇ

Türk Dünyasının ve önemli bir parçası olan Irak Türkmen folkloru zengin bir geçmişe sahiptir. Bin yıllık Oğuz boylarının ananelerini taşıyarak bu bölgede yerleşmesi, kaynaşması sonucu oluşan bir yaşam biçimidir. Bu tezde Irak Türkmenlerinin tarihçesi, folkloru ve halkbilimci Ata Terzibaşı'nın Irak Türkmen folkloru hakkındaki çalışmaları anlatılmıştır. Irak Türkmen folkloru ürünlerinden halk inançlar, merasim, halk şiirleri (Hoyratlar), manileri, ata sözleri, bilmeceleri, masal ve efsanelerine değinilmiş ve Kerküklü halkbilimci Ata Terzibaşı'nın Irak Türkmen Folkloru hakkındaki çalışmalarına değinilmiştir.

Bir toplumun yaşam tarzını teşkil eden bu ve diğer kültür öğeleri aynı zamanda Türkmen toplumunun Türk Dünyasıyla olan mekânsal ve zamansal bağlarını canlılığını göstermektedir. Yapılan karşılaştırmalı araştırmaları bu folklorun Azerbaycan Türk folkloru ve Güneydoğu Anadolu folkloruyla etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Irak Türkmen folkloru çalışmaları Osmanlıdan sonra derlemelerle başlamış, 1950'lerde Ata Terzibaşı'nın çalışmalarıyla araştırma, inceleme ve mukayese safhasına geçerek gelişmiştir.

Irak'ta Türkmen folkloru araştırmalarının öncüsü ve kurucusu sayılan Ata Terzibaşı hayatının yaklaşık 70 yılını bu türleri derleme, inceleme, araştırma ve tanıtmakla geçirmiş. Yayınladığı onlarca eserle Türkmen folklorunu kayıt altına almış ve araştırmacılara yeni malzeme vermiştir. Aynı zamanda Irak'ta bulunan araştırmacılar için yöntem geliştirmiş. Irak Türkmen folkloru Türkiye ve Türk Dünyasında Ata Terzibaşı'nın çalışmaları üzerinden tanınmıştır. Böylece Terzibaşı sadece Irak'ta değil aynı zamanda Türk dünyasında da halkbilimi çalışmalarının öncülerinden sayılır.

Araştırmamız sonucunda, Irak Türklerinin folklor varlıklarına daha ciddi bir şekilde bakılmasının gerekli olduğunun gerekliliğini ortaya konmuştur. Siyasi nedenlerle baskı altında olan Irak Türkleri, gelenek ve göreneklerinden mahrum kalmış bulunmaktadır. Folklor geleneklerini geliştiren hiçbir dernek veya kuruma sahip olmadıklarından, bu zengin hazine zaman içinde terk edilmiş durumdadır.

Bazı kişisel çalışmalar sonucu hayatta tutulan Irak Türkleri folkloru zamanla unutulmaya mahkûm olabilme riski de fazla. Halk oyunları eskiden olduğu gibi hiç

gelişmeden ve bir adım bile ileri gitmeden aynı şekilde icra edilmektedir. Halk musikisi ve diğer geleneksel varlıkları için de geçerli olan bu riski ortadan kaldırmak için, bu zengin varlığın hemen genç kuşaklara tarif edilmesi gerekmektedir.

Riske maruz kalan geleneksel varlıklardan birisi de Türkmenlere özel milli kıyafetleri olmuştur. Aynı coğrafyada yaşayan Irak Türkleri dağılmış oldukları yörelere göre kıyafetlerinin de değiştiğini rahat fark ediyoruz. Temasta oldukları Arap veya Kürt kesimlerinden etkilenerek milli kıyafetleri ona göre şekil değişmiştir. Bunun da en somut örneği Irak'ın kuzeyinde olan Musul iline bağlı Telafer bölgesinde yaşamakta olan Türkmenlerin bugünkü kıyafeti. Irak hükümetinin kullandığı farklı asimilasyon metotlarıyla Irak Türkmenlerinin her açıdan varlık ve benlikleri söz konusu olmuştur. Bazı bölgeler bu acımasız politikaya karşı direnirken bazıları ise yenik düşmüştür. Haliyle bazı Türkmen yörelerinde Arap kıyafetinin milli kıyafet olarak görülüşü de bir gerçek olmuştur.

Bir an önce gençlere yönelik planlı eğitim gerektiğini ön gördüğümüz halde, kültür merkezlerinin açılmasına özen verilmesinin oldukça gerekli olduğuna inanıyoruz. Halk müziği, tarih, folklor, edebiyat v.s. alanlarda önemli noktalara odaklanmanın ve kilitlenmenin ne kadar önemli olduğu tespit edilmiştir.

Bu önemli konuları anlatan dergi ve gazete gibi basılı eserlerin çoğaltılmasını ve okullarda öğrencilere dağıtılmasını, okul ekipleri oluşturmalarının önemini de burada ileri sürüyoruz. Okul tiyatro ekiplerinin aracılığıyla sahneyecekleri konuların oldukça gerekli olduğuna da inanıyoruz. Ufak yaşlardan insanları kendi varlıkları ile tanıştırmmanın ve sevdirmenin de gayet önemli olduğunu görüyoruz. İster halk müziği alanında isterse folklor konularında Türk dünyasının bir parçası olan Irak Türkleri, bugünlerinin dünleri gibi parlak varlıkları ile üstlenmesi gerekir. Bu çerçevede Ata Terzibaşı gibi kültür araştırmacılarının çalışmalarının yeniden ele alarak günümüz yöntemleriyle yorumlanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Asafoğlu, M. (2010). *Kerkük Türkmenleri bilmecelerinde yapı ve konu*. İstanbul: Kerkük Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Bayatlı, N.Y. (2016). Arzı Kanber hikayesi'nin Irak Türkmenleri arasında tespit edilen yeni bir Varyantı'nın incelenmesi. *Journal of the College of Languages*, 34, 337-365.
- Bender oğlu Abdüllatif, (1993). *Irak Türkmen folklorundan örnekler*. Bağdat, s. 6-7
- Dakuklu İ. (1970). *Irak Türkmenleri, dilleri, tarihleri, edebiyatlar*. Ankara: Kerkük Kültür Derneği.
- Dizdaroğlu, H. (1969, Mart). Yanlış değerlendirme. *Türk Dili Dergisi*, IXI(210), 289-293
- Kerkük, A. (1972). *Irak Türkmenleri ağızında bilmeceler*. Kerkük.
- _____. (2003). *Ata Terzibaşı, hayat ve eserleri*. Erbil: ITC.
- _____. (2014). Irak Türkmenleri ile Türkçe konuşan Devletler arasındaki edebi ilişkiler Arapça yazı. *Türkmeneli Dergisi*, 81,
- Kevseroğlu, N. (Ed.) (2016). *Ata Terzibaşı:Fuzuli hakkında yazılar*. İstanbul: Kerkük Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Paşayev, G. (2017). *Ata Terzibaşı'nın folklor şinasılık faaliyetleri*. Ankara: Kerkük Kültür Derneği.
- Paşayev, G. (1998). *Irak Türkmen folkloru*. İstanbul: Kerkük vakfı.
- _____. (2016). *Ata Terzibaşının folklor şinasılık faaliyetleri*, bakı-2016
- _____. (2017). *Ata Terzibaşının folklorşinasılık faaliyetleri*. Ankara: Kerkük Kültür Derneği.
- Saatçi, S. (2011). *Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Saatçi, S. (2016, Nisan). Ata Terzibaşı'nın Türk diline son armağanı: Kerkük ağız Türkmanca sözlük. *Türkmeneli*, (99), http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/ata_terzi_basinin_turk_diline_son_armagani_kerkuk_agzi_turkmanca_sozluk.pdf
- Terzibaşı A. (1962). Sağır kef. *Kardaşlık* 1(12), 26-27.
- _____. (1964). *Arzu Kamber destanı*. Bağdat:
- _____. (1988). *Kerkük havaları*. Bağdat
- _____. (1973). *Kerkük hoyratları ve manileri* (Cilt 1), Bağdat: Bağdat Yayınevi.
- _____. (2016). *Fuzuli hakkında yazılar*, İstanbul.

Tuzlu, M. H. (2015). *Arzı Kanber*. Tuzhurmatu: 23

Tük Dil Kurumu (2009). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK

Zabit, Ş. S. (1962). *Kerkük'te içtimai hayat*. Bağdat, 56

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ARSHED OMEED JIHAD AWJI
Uyruğu : Irak
Doğum tarihi ve yeri : 1990/
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0506 177 94 89
e-mail : ersedavci@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Eğitim Fakültesi	2014

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....		

Yabancı Dil

Arapça, İngilizce, Türkçe

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

